

Nikola Gavella

**LIBER AMICORUM
NIKOLA GAVELLA**

**GRAĐANSKO PRAVO
U RAZVOJU**

Zbornik radova u čast 70. rođendana
profesora emeritusa Nikole Gavelle

PRAVNI FAKULTET
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

TRADICIJA I MODERNIZACIJA: "IRITANTNOST" OPĆEG GRAĐANSKOG ZAKONIKA U HRVATSKOM PRAVNOM SUSTAVU¹

Prof. dr. sc. Dalibor Čepulo*

UDK 347(497.5)(094)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: studeni 2007.

Uvođenje Općeg građanskog zakonika u hrvatski pravni sustav autor određuje kao modernizaciju kroz prijenos prava te ju promatra kroz teoriju Gunthera Teubnera o pravnim iritantima. Odnos OGZ-a i zatečene tradicije autor razmatra kroz najznačajniju pravnu i društvenu posljedicu modernizacije, a to je sraz OGZ-a i kućne zadruge u okrilju koje je živjela većina odnosno velik dio hrvatskog stanovništva. Ta je institucija bila duboko ukorijenjena u hrvatskoj tradiciji, osnova koje je bila različita od načela rimskoga prava odnosno od vlasničkopravnih i nasljednopravnih načela zastupljenih u OGZ-u. Autor rekonstruira sraz zadruge i novih odredbi do uvođenja OGZ-a, stanje nakon uvođenja OGZ-a, razvoj hrvatskog zadružnog zakonodavstva do 1945., sraz OGZ-a i zadruge u pravnoj praksi te zastupljenost OGZ-a i tradicionalnog prava u obrazovanju i doktrini. Autor završava rad ocrtavanjem modernizacije hrvatskog privatnopravnog sustava kao koevolucije dvaju različitih tradicijskih sljedova u konkretnom okruženju nalazeći sličnosti s određenim suvremenim procesima.

Ključne riječi: Opći građanski zakonik, kućna zadruga, pravna kultura, pravni iritanti, pravni pluralizam

UVOD

Opći građanski zakonik jedna je od žarišnih točaka moderne europske pravne kulture kako po svojim obilježjima tako i po utjecaju kojemu u zemljama sred-

---

¹ Članak je izraden u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta *Hrvatska pravna kultura u europskom kontekstu: tradicija i modernizacija* koji financira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Dr. sc. Dalibor Čepulo, profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

nje i istočne Europe teško da ima ravna. Na tome je području Opći građanski zakonik utjecao na oblikovanje pravnih pojmova kao i na uobličavanje šire pravne svijesti i pravne kulture.

Opći građanski zakonik spada i među ključne odrednice stvaranja moderne hrvatske pravne kulture. OGZ je od uvođenja na dalmatinsko pravno područje i u Istru tijekom drugog desetljeća 19. st. te na hrvatsko-slavonsko područje 1853. sve do stavljanja izvan snage 1946. bio središnja točka privatnopravnog sustava i jedna od okosnica pravnog obrazovanja. Utjecaj OGZ-a u Hrvatskoj je zadržan i nakon njegova ukidanja posredstvom pravnog obrazovanja, doktrine pa i pravne prakse.

Zbog važnosti za razumijevanje pravnog razvoja i suvremene pravne kulture Opći građanski zakonik predmet je mnogobrojnih i iscrpnih studija u Austriji i drugim zemljama na prostoru bivše Habsburške Monarhije. No, unatoč iznimnom značenju OGZ-a za razumijevanje pravnog razvoja na hrvatskom području, istraživanja vezana uz taj zakon u hrvatskoj su pravnoj literaturi nakon 1945. slabo zastupljena. Razlozi za to su višestruki, od usmjerenosti na izgradnju novih pravnih struktura i kidanje veza s "buržoaskim" pravom praćenom ideološkom "okrenutošću budućnosti" i marginalizacijom interesa za pravno-povijesne teme pa do zanemarivanja privatnopravnih tema i među samim pravnim povjesničarima. Rezultat je da sustavnih rasprava koje bi se odnosile na OGZ u hrvatskoj pravnoj literaturi jedva da ima. Među rijetkim iznimkama posebno mjesto pripada radu prof. dr. sc. Nikole Gavelle o razvoju građanskog prava u Hrvatskoj u modernom razdoblju u kojem središnje mjesto ima OGZ.² Taj je članak nezaobilazan za studij razvoja građanskog prava na našem području kao i za studij moderne hrvatske pravne povijesti, a interes za OGZ zamjetan je i u drugim radovima prof. dr. sc. Nikole Gavelle.

Navedeni članak i ukupni interes prof. dr. sc. Nikole Gavelle za studij OGZ-a poticaji su za nastavak istraživanja o ulozi OGZ-a u izgradnji moderne hrvatske pravne tradicije. U tom nam se smislu svrsishodnim čini razmotriti uvođenje OGZ-a u hrvatski pravni sustav kao modernizaciju izvedenu kroz prijenos prava koja rezultira srazom uvedene norme sa zatečenom tradicijom. Zanimaju nas realni odrazi uvođenja OGZ-a u pravnoj i društvenoj stvarnosti odnosno šire posljedice u pravnom i društvenom sustavu na kratak i dug rok.

² Nikola Gavella, *Gradansko pravo u Hrvatskoj i kontinentalnoeuropski pravni krug, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 43, 1993., 4, 335-375.

Konkretna istraživačka tema koja u hrvatskoj stvarnosti izranja iz tih apstraktno formuliranih odrednica je sraz OGZ-a i kućne zadruge, posebice na području vlasničkopravnog i nasljednopravnog uređenja. Kućna zadruge je zadugo bila ključni oblik života i organizacije na hrvatskom selu i njezino raspadanje, uvelike određeno sudarom s novim institucijama, bilo je među središnjim problemima u Hrvatskoj od polovine 19. st. pa sve do duboko u 20. st. Taj sukob nije ostao tek u sferi imovinskog prava, već se neposredno ili posredno odrazio na sve dijelove pravnog i društvenog sustava, a njegove se posljedice u oblike slojevite uvjetovanosti pružaju i do danas.

Pitanje kućne zadruge i njezina sraza s OGZ-om složeno je i teže razumljivo. Zbog toga ćemo najprije sažeto prikazati glavne teorije o prijenosu prava te dati osnovne podatke o kućnoj zadruzi i OGZ-u na hrvatskom prostoru, a potom opširnije rekonstruirati sraz zadruge te vlasničkopravnog i nasljednopravnog uređenja odnosno bitnih načela OGZ-a na razini zakonodavstva, pravne prakse, pravnog obrazovanja i doktrine. Na koncu ćemo ocrtati proces modernizacije hrvatskog privatnopravnog sustava kao koevoluciju dviju različitih tradicijskih linija u konkretnom okruženju te potražiti analogiju s procesom uvođenja europskog prava.

Osnovna je svrha članka da pridoneše dubljem razumijevanju izgradnje modernog hrvatskog pravnog sustava i pravne kulture kao procesa dugog trajanja kojeg se značenje i posljedice pružaju i do našeg vremena. Cilj je članka i da predoči iskustvo prijenosa prava i radikalne modernizacije hrvatskoga pravnoga sustava koje se po opsegu i značenju do neke mjere može usporediti sa suvremenim procesom prijenosa europskog prava u hrvatski pravni sustav. Konačno, namjera je članka i da istraživanje konkretnog hrvatskog iskustva uklopi u šire komparativističke i teorijske rasprave o prijenosu prava, modernizaciji i izgradnji pravnih sustava.

PRIJENOS PRAVA, MODERNIZACIJA I TRADICIJA - OSNOVNI MODELI

Pitanju prijenosa prava u suvremenim se komparativističkim razmatranjima pridaje veliko značenje, posve razumljivo s obzirom na suvremene procese globalizacije i harmonizacije prava koji otvaraju prostor za međutjecaje različitih pravnih sustava.

U tim je razmatranjima gotovo klasično značenje dobila rasprava između Pierrea Legranda i Allana Watsona. Pierre Legrand negira mogućnost prijenosa

prava pozivajući se na složenost i kulturnu jedinstvenost pravnih sustava u kojima žive pojedine institucije. U receptivnim se pravnim sustavima preneseni normativni iskazi susreću s duboko utemeljenim pravnim strukturama, pravnim kulturama, pravnim mentalitetima kao i iracionalnim doživljajima prava koji se ne mogu premostiti. Tehnički prenesena norma susreće se sa specifičnim i različitim kulturnim smislom novog okruženja pa smisao kao središnji dio norme ne može otrpjeti prijenos, već se mijenja. Zbog toga, nausprot prevladavajućim mišljenjima, Legrand tvrdi da europski pravni sustavi ne konvergiraju.³

Radikalne Legrandove postavke našle su odgovor u postavkama pravnog povjesničara i komparativnog pravnika Allana Watsona o pravnim transplantatima. Watsonova teorija polazi od toga da je povijest prepuna uspješnih prijenosa pravnih institucija između strukturno vrlo različitih sustava. Uspješnost pravnih transplantata Watson objašnjava visokorazvijenom autonomijom pravne profesije koja omogućuje pravnu komunikaciju neovisno o kulturnom okruženju, ali i neovisno o funkcionalnim potrebama pravnih sustava. Tako se pravne institucije "transplantiraju" poput organa u medicini iz izvornih u nove organizme te - ako ne budu odbačeni - zaživljuju u novoj okolini u kojoj obavljaju jednaku funkciju.⁴

Vrlo složenu ali realističniju teoriju o pravnim iritantima razvio je pak Gunther Teubner. Teubner preuzima razlikovanje na "organske" institucije, koje su duboko spregnute s kulturnim i društvenim strukturama pa je njihov prijenos u druge sustave vrlo otežan, i na one "tehničke", koje su relativno odvojene od takvih uvjetovanosti pa je njihov prijenos razmjerno lagan. Prema Teubneru, pravno pravilo preneseno u drugi pravni i društveni sustav izaziva složeni splet međuvjetovanih reakcija. Prvi je učinak prijenosa pravnog pravila da ono izaziva preslagivanje i rekonstrukciju veza u "novom" pravnom sustavu. To se odražava na veću ili manju promjenu smisla prenesene institucije u odnosu na smisao kakav je imala u ishodišnom pravnom sustavu. No, to nije sve. Prema Teubneru, svaka institucija ima dva odvojena lica, to jest pravnu i društvenu stranu. Pravna strana institucije sastoji se u pravnom diskursu koji je dio šireg pravnog sustava unutar kojeg taj diskurs odnosno institucija dobiva smisao.

Društvena strana institucije odnosno društveni diskurs ima obilježja koja dobivaju smisao unutar šireg gospodarskog ili političkog podsustava. Pravna i društvena strana funkcioniraju kao potpuno odvojeni s vlastitom logikom razvoja, a nužni kompatibilitet uspostavljaju kroz proces koevolucije u kojem dolazi do paralelnih i međuvjetovanih unutarnjih promjena u dva odvojena područja. Prijenos prava mijenja odnose na pravnoj strani, što pak iritira koevolucijski proces odnosno narušava dotadašnju stabilnost i uspostavljeni kompatibilitet pravne i društvene strane. Iritacija potiče promjene u društvenom sustavu koje su određene njegovom unutarnjom logikom. Ta društvena promjena pak povratno iritira pravnu stranu te se tako u razvojnom ciklusu koevolucijskih promjena uspostavlja novi kompatibilitet. Zbog takve složene uvjetovanosti prijenos prava ne odvija se u obliku "transplantacije" institucije, već u obliku složenih rekonstrukcija zatečenih veza koje rađaju nužno izmijenjenim identitetom "prenesene" institucije. Posljedica promjena jest da unifikacija prava stvarno vodi diverzifikaciji prava s obzirom na to da jedinstveni modeli izazivaju složene i različite odgovore (Teubner razmatra institut *bona fide* uveden u engleski pravni sustav putem europskog prava). Teubner navodi i da suvremeni nacionalni sustavi sve više gube cjelovitost odnosno koherentnost te su obilježeni fragmentacijom na funkcionalne podsustave vezane uz pojedine oblike djelatnosti; posljedica je pluralizacija pravnih sustava odnosno stvaranje labavih pravnih sustava na nadnacionalnoj razini sprežanjem nacionalnih podsustava nastalih po funkcionalnoj osnovi. Ishod takvog razvoja, prema Teubneru, opet je u tome da suvremeni procesi globalizacije i harmonizacije odnosno unifikacije prava stvarno ne vode izgradnji jedinstvenih pravnih struktura, već diverzifikaciji nacionalnih prava kao i pluralizaciji pravnih sustava na globalnoj razini neuvjetovanih nacionalnim granicama.⁵

Navedeni okviri mogu se uzeti kao poticaj u razmatranju prijenosa OGZ-a u hrvatski pravni sustav i promjena do kojih pri tome dolazi.

OPĆI GRAĐANSKI ZAKONIK NA HRVATSKO-SLAVONSKOM PRAVNOM PODRUČJU 1853.-1946.

Hrvatski pravni sustav bio je izložen intenzivnim i radikalnim reformama u centralističkom razdoblju pseudoustavnosti i Bachova apsolutizma 1849.-1860.

⁵ Usp. Teubner, 17-24, 27-28.

Hrvatske su autonomne institucije bile ukinute, a Hrvatska (zapravo prostor Kraljevine Hrvatske i Slavonije)⁶ pretvorena u pokrajinu neposredno podređenu carskoj vlasti u Beču. Iz bečkog su središta reformski zakoni uvedeni u sve zemlje Monarhije - tamo gdje pojedini od njih već nisu bili na snazi - kao pretpostavka za cjelovitu unifikaciju prava te daljnju centralizaciju vlasti i čvršće integriranje složenog carstva. Cilj modernizacije bio je stvaranje racionalne i gospodarski uspješne i moćne države s većim utjecajem na međunarodnom planu. Reforme su postavile razmjerno konzervativnu osnovu političkog sustava koji je trebao osigurati faktični privilegirani položaj plemstva, dok su u gospodarski i društveni sustav preuzete liberalne stečevine iz 1848. Racionalni ustroj uprave i sudstva trebao je pak osigurati učinkovitost i stabilnost pravnog sustava.

U sklopu te modernizacije, koja je došla izvana i doozgo, u Hrvatsku je u svega nekoliko godina carskim dekretima uveden cijeli niz zakona. Najvažniji od njih bio je Opći građanski zakonik, koji je od 1812. bio na snazi u pojedinim zemljama austrijskog dijela Habsburške Monarhije, a u Hrvatskoj je stupio na snagu 1. svibnja 1853. Tako je u hrvatski privatnopravni sustav - dotada zasnovan na tradicijskim temeljima sa stožernom ulogom Tripartita, zbornika ugarsko-hrvatskog običajnog prava - bio uveden propis koji je oblikom, načelima i obuhvatom bio zasnovan na modernim vrijednostima. Opći građanski zakonik bio je utemeljen na individualističkoj logici te je utvrđivao načelnu jednakopravnost građana i privatno vlasništvo kao temeljni oblik prava vlasništva. Paralelno s OGZ-om u Hrvatsku su carskim naredbama bili uvedeni i drugi zakoni iz područja upravnog, građanskog, kaznenog i obaju postupovnih prava od kojih je veći dio već vrijedio u austrijskim zemljama. Kao neposredni komplement OGZ-a bile su uvedene i zemljišne knjige.

Tim opsežnim reformama u bitnome je izmijenjena priroda dotadašnjeg hrvatskog pravnog sustava. Ključna odrednica te zakonodavne inovacije bila je racionalizacija prava te su kroz reforme do većeg ili manjeg izražaja došli pozitivizacija, sekularizacija, generalizacija, sistematizacija, tipizacija, standar-

⁶ U daljnjem ćemo tekstu umjesto ispravnog administrativnog pojma "Hrvatska i Slavonija" i izvedenih pridjeva upotrebljavati konvencionalni pojam "Hrvatska" i izvedene pridjeve, osim onda kad zbog specifičnih razloga bude potrebno naglasiti administrativni naziv tog užeg hrvatskog područja s vlastitom autonomijom. O pitanju administrativnih naziva, hrvatskog identiteta i terminologije v. Dalibor Čepulo, Building of the modern legal system in Croatia 1848-1918 in the centre-periphery perspective, u: Tomasz Giaro (Hg.), *Modernisierung durch transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 2006., 50.

dizacija i profesionalizacija prava.⁷ Zapravo, promjene su bile toliko značajne da se može govoriti o uspostavljanju nove paradigme hrvatskoga pravnoga sustava - ali, na normativnoj razini.

Novе institucije koje su nastale u okrilju austrijske tradicije uvelike su se razlikovale od ugarskog i hrvatskog pravnog sustava koji su pretežito počivali na tradicijskim osnovama. Zbog toga je u Ugarskoj odmah nakon pada apsolutizma i vraćanja ustavnosti 1860. izvan snage stavljen "apsolutistički" OGZ i vraćen Tripartit kao nacionalna kodifikacija zasnovana na vlastitoj tradiciji. Tripartit će ostati na snazi u Mađarskoj do 1945. U Hrvatskoj pak nije došlo do vraćanja Tripartita niti do stavljanja izvan snage drugih zakona uvedenih za apsolutizma. To je bila posljedica slabijeg hrvatskog političkog položaja u odnosu prema bečkom središtu, ali i odraz hrvatske političke rezerviranosti prema Ugarskoj. Tako je OGZ, kao i drugi apsolutistički zakoni, prešutno recipiran do donošenja odgovarajućeg hrvatskog propisa. Iako je u hrvatski pravni sustav preuzet kao "privremeno" rješenje, OGZ će na hrvatsko-slavonskom kao i na prijašnjem austrijskom pravnom području ostati na snazi sve do 1946., to jest do Zakona o nevažnosti pravnih propisa donijetih prije 6. aprila 1941., ali će posredni utjecaj zadržati i nakon toga. Od 1853. do 1862. OGZ će se u Hrvatskoj primjenjivati u sklopu jedinstvene austrijske judikature s vrhom u bečkom Vrhovnom sudu s kasacijskom nadležnošću. Nakon ustanovljenja Stola sedmorice u Zagrebu 1862. kao vrhovnog suda za Hrvatsku i Slavoniju, primjena OGZ-a dio je zasebne hrvatske judikature bez ikakvih institucionaliziranih utjecaja izvana.⁸

HRVATSKA KUĆNA ZADRUGA

Kućna zadruga institut je rodovskog porijekla zabilježen u tradiciji šireg kruga naroda, ali se u doba stvaranja modernog društva u 19.-20. st. u Europi održala na južnoslavenskim i nekim okolnim područjima. Složenost instituta zadruge očituje se već pri samom definiranju. Ono je problematično kako zbog različitih oblika u kojima se zadruga pojavljuje tako i zbog toga što pravni

⁷ Dalibor Čepulo, *Ustavne i političko-upravne zakonodavne reforme u Hrvatskoj u razdoblju banovanja Ivana Mažuranića: ustrojstvo vlasti i građanske slobode i prava*, disertacija obranjena na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1998., 93.

⁸ O reformama u razdoblju apsolutizma i daljnjem razvoju v. Čepulo, Building, 56-60 i d.

instrumentarij zasnovan na rimskom pravu i individualističkoj logici ne omogućuje određivanje pravnih odnosa na kojima se temelji. Ovdje ćemo naglasiti elemente važne za naš osnovni interes, a to je pravna dimenzija zadruge i sukob zadruge i načela OGZ-a. U tom smislu zadruhu možemo odrediti kao životnu i proizvodnu zajednicu članova (u pravilu, ali ne i nužno srodnika) povezanih odnosima solidarnosti i zasnovanu na zajedničkom vlasništvu (prvenstveno nad zemljom i sredstvima za proizvodnju) koje istodobno pripada zadruzi kao pravnom subjektu i pojedinim članovima; privatno vlasništvo pojedinih članova postoji u pravilu nad osobnim stvarima i pokretninama; nasljedna prava prema združnom vlasništvu ne postoje jer ono pripada zajednici sve dok zajednica traje; sukladno tome prava na združnom vlasništvu imaju svi članovi zajednice.⁹

U doba početaka izgradnje modernog društva u 19. st. kućna je zadruha na našem području bila prisutna u Vojnoj krajini, građanskoj Hrvatskoj te ponegdje u Dalmaciji, a dugo se vremena održala na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, Srbije, Makedonije, Bugarske te Kosova. Zadruha je u biti element ruralnog života, iako je postojala i u gradovima.¹⁰ U feudalno doba ona nije bila staleški ograničena jer je postojao i manji broj plemićkih zadruga. Zadruha je bila karakterističan oblik života među kmetovima i slobodnim seljacima te je u doba ukidanja staleškog uređenja 1848. obuhvaćala veći dio agrarnog odnosno cjelokupnog stanovništva na području Hrvatske. Značenje zadruge prelazilo je njezine okvire jer su načela združnog života bila prisutna i u inokosnim obiteljima.¹¹ Proces raspadanja zadruga koji se odvijao od polovine 19. st. u pravilu nije značio potpuni obrat u načinu života osamostaljenih obitelji koje su zadržale faktičnu međusobnu povezanost i elemente vrijednosnih orijentacija te oblika života i rada karakterističnih za zadruhu. Na taj se način utjecaj združnog života u našim sredinama dugo održao, a može se pretpostaviti i da se u pojedinim elementima pravne svijesti i mentaliteta produljuje i do naših dana.¹²

⁹ Povijesno-teorijski pregled kućne zadruge v. u: Dragutin Pavličević, *Hrvatske kućne zadruge*, I., Zagreb, 1989., 19-71. Usp. i Milan Puljiz, *Porodične zadruge u procesu modernizacije hrvatskoga društva*, *Sociologija sela* 30, 1992., 112, 149-150.

¹⁰ Gradske se zadruge još od srednjeg vijeka bilježe u Dubrovniku, Splitu, Zadru, Rijeci, Zagrebu, Varaždinu i drugdje u obliku obrtničkih, trgovačkih, brodarskih, ribarskih i drugih udruženja. Pavličević, 74, 75.

¹¹ Dunja Rihtman-Augustin, *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb, 1984., 18.

¹² D. Pavličević 1985. govori o zadrugama koje su još uvijek sačuvane u Slavoniji i Koprivnici (Dragutin Pavličević, *Kućne zadruge ili struktura tradicijskog življenja*, *Nashe*

Kućna zadruha bila je uređena običajnim pravom koje nije postojalo u pisanom obliku. Prvo sustavno uređenje kućne zadruge bio je Zakon o kućnoj zadruzi koji su donijele austrijske vlasti u Vojnoj krajini 1807. zbog posebnog značenja koji je zadruha imala u krajiškom vojno-lenskom ustroju kao svojevrni spremnik vojnih obveznika. Zadržna regulativa u Hrvatskoj je pak nastala i razvijala se kao odgovor na iritaciju koju je na društvenom planu prouzročio Opći građanski zakonik svojim vlasničkopравnim i nasljednopравnim institutima neposredno protivnima združnoj tradiciji. Sukob normi OGZ-a sa široko raširenim združnim uređenjem od samoga je njihova susreta snažno obilježio proces modernizacije u Hrvatskoj i šire se odrazio na ukupne društvene procese. Sukob je bio toliko vidljiv i važan da je doveo do uobličjenja tzv. pravne teorije razaranja zadruge koja je ključno značenje u tom procesu pridavala uvođenju novih pravnih institucija koje su izazvale dekonstrukciju združnih institucija.¹³ Taj je sukob u obliku koevolucijskih međusobnih utjecaja pravne i društvene strane stvarno trajao sve do druge polovine 20. stoljeća,¹⁴ a na pravnoj se strani iskazao u posebnoj i dinamičnoj združnoj regulativi.

KUĆNA ZADRUGA I PRIVATNO VLASNIŠTVO DO UVOĐENJA OPĆEG GRAĐANSKOG ZAKONIKA 1853.

U staleškom su razdoblju zadruge bile uobičajeni način organizacije života i rada na kmetским selištima feudalnih vlastelinstava u Hrvatskoj gdje

teme 29, 1985., 4-6, 391), a V. Čulinović-Konstantinović 1971. i 1974. izvještava o istraživanju združnih obitelji u Hrvatskom zagorju (Vesna Čulinović-Konstantinović, *Zadržna i nuklearna porodica sjeverne Hrvatske*, *Sociologija sela* 12, 43, 1974., 101-114). No, značajniji od neposrednih relikata jesu utjecaji združnog duha koji se očituju u raširenosti tradicijskog mišljenja, patrijarhalizmu, odnosu prema ženi, prevlasti kolektivnog nad individualnim. O tome usp. rasprave u tematskim brojevima časopisa *Nashe teme* 29, 1985., 4-6. i *Sociologija sela* 12, 1974., 43, a valja spomenuti i "združnu kulturu" iz kontroverzne Tomašičeve tipologije (Dinko Tomašić, *Društveni razvitak Hrvata: rasprave i eseji*, Zagreb, 1937.). Tek uzgred spomenimo i da koncepcija "društvenog vlasništva", unatoč marksističkim korijenima, snažno podsjeća na združno vlasništvo ili pak da je i danas npr. lako uočiti prežitke mobe u selima i manjim mjestima, pa i na periferiji većih gradova.

¹³ Rudolf Bičanić, *Agrarna kriza u Hrvatskoj*, Zagreb, 1937., 25-26; Pavličević, 265-266.

¹⁴ Jadranko Crnić, *Postupak brisanja združnog svojstva kućne zadruge i ekstabulacije*, *Hrvatska pravna revija* 3, 2003., 2, 76; Pavličević, 51.

su obuhvaćale gotovo sve stanovništvo koje je živjelo u takvim odnosima. U nesigurnoj je okolini zadruga svojim članovima pružala sigurnost ("inokoština-neimaština"), a vlastelinima osiguravala lakše ispunjenje kmetskih obveza i olakšavala kontrolu. Na području Hrvatske kućna zadruga funkcionirala je u okrilju ugarsko-hrvatskog privatnog prava kojeg je okosnica bio Tripartit, kodifikacija pretežito ugarskog običajnog prava. Tripartit nije poznavao zadrugu, ali njegova koncepcija vlasništva nije bila zasnovana na zatvorenom krugu stvarnih prava, što je otvaralo prostor za zadrugu i njezino posebno običajno-pravno uređenje. U feudalnom je sustavu zadruga ("skupčina") tretirana kao jedan podložnik s obvezom plaćanja jedne daće odnosno kao jedinstveni pravni subjekt koji čine svi urbarski podložnici koji žive u jednom domaćinstvu.¹⁵

Mogućnost sukoba zadruge s novom i drugačijom pravnom regulativom nazirala se već u staleškom razdoblju nakon donošenja dvaju zakona Ugarsko-hrvatskog sabora iz 1836. i 1840. Ti zakoni dopuštaju podložniku da, uz odobrenje vlastelina, proda svoje pravo korištenja zemljištem kao i da njime raspolaže za slučaj smrti uz izjednačenje muške i ženske djece. Zakoni dopuštaju diobu kmetskog selišta uz utvrđeni diobeni minimum (1/4 selišta), pri čemu se dioba trebala provoditi po lozama. Ti su zakoni polazili od stanja na ugarskom području, na kojemu nije bilo zadruge, stvarno su se odnosili na inokosnu obitelj, a cilj im je bio poticanje individualizacije posjeda i povećanje proizvodnosti na kmetskim selištima.¹⁶ No, njihova su načela bila neposredno protivna zadružnim običajima. Mogućnost raspolaganja dijelom zajedničkog vlasništva bila je duboko protivna zadružnom običajnom pravu kao i dioba zadružnog vlasništva po lozama (umjesto po glavama), čime su imovinskopravne ovlasti vezane uz srodstvo, a ne uz gospodarsko jedinstvo selišta i pridonošenje zajedničkoj imovini. Protivno zadružnoj logici bilo je i izjednačenje muške i ženske djece u nasljednom pravu.

¹⁵ Damir Prišlin-Krbavski, *Vlasničko-pravno uređenje alodijalnih i urbarskih zemalja u Hrvatskoj nakon reforme općeg privatnog prava 1852./1853.*, disertacija obranjena na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2008., 283; Milan Smrekar, O seljačkih zadrugah i njihovom razvitku, u: *Zakon o zadrugah od 9. svibnja 1889. sa provedbenom naredbom i svimi ostalimi nanj odnosećimi se naredbami i propisi / sastavio i tumačem providio Milan Smrekar.* 2. preradjeno i popunjeno izd., Zagreb, 1889., 2-3.

¹⁶ Radi se o zak. čl. IV:1836. i zak. čl. VIII:1840. Usp. Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985., 157, 209; Drago Kalčić, *Kućne zadruge u Hrvatskoj, njihov dosadani razvitak, položaj u socijalizmu i rješavanje problema u vezi s njihovom likvidacijom*, disertacija obranjena na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1962., 17; Smrekar, 1-2.

Posljedica primjene navedenih zakona u Hrvatskoj bi bila razaranje zadruga, ali su riječima suvremenika oni ostali "mrtvo slovo".¹⁷ Diobe bi onemogućili već i vlastelini kojima su zadruge jamčile i olakšavale realizaciju feudalnih prava, ali ni društveno stanje nije djelovalo poticajno na diobe zadruga - štoviše, koncem 18. st. i u prvoj polovini 19. st. u zadružnim se okvirima uspješno odvijala prilagodba tržišnoj privredi.¹⁸ Zbog toga do 1848. neće doći do zamjetnijeg broja dioba zadruga i unatoč postojanju pravnih pretpostavki. Međutim, svade i problemi unutar zadruga ipak su i prije 1848. vodili do faktičnih dioba. Te su diobe bile sporazumno dogovorene među članovima i provedene "potajno", to jest neslužbeno i bez registracije takvih stvarnih promjena. U slučajevima "potajnih" dioba zadružno bi zemljište bilo podijeljeno među članovima koji su ga nastavili obrađivati kao svoje, ali je prema van ostajala ljuštura zadruge, obveze koje su prema vlastelinu članovi nastavili sporazumno ispunjavati.¹⁹

Ni zajedničko ni hrvatsko zakonodavstvo nije se do 1848. bavilo zadružnim pitanjima. Na zadruge će se međutim snažno odraziti zakonski članak 27:1848. kojim je Hrvatski sabor proglasio oslobođenje od feudalnih obveza te privatno vlasništvo seljaka nad urbarijalnom zemljom. Pretvaranje dotadašnjeg seljakova prava korištenja u njegovo puno vlasništvo izazvalo je poplavu dioba zadruga u koje su pohrlili neobrazovani seljaci bez ikakvog iskustva s korištenjem novostečenim privatnovlasničkim ovlastima. Neposredne posljedice - usitnjavanje posjeda i siromašenje - bile su dodatno usložene nepostojanjem bilo kakvih pratećih propisa koji bi uredili postupak diobe, što je rezultiralo arbitrarnošću i pravnom nesigurnošću. Međusobni sporovi članova zadruge prelili su se na sudove kao nabujali broj parnica, ali nepostojanje regulative te pravna i društvena složenost pitanja zadruge doveli su do ozbiljnih problema u rješavanju tih predmeta. Neki su sudovi primjenjivali ugarsko-hrvatski zakon iz 1840. koji je otvorao širok prostor za diobe, dok su drugi primjenjivali običajno pravo kućnih zadruga koje su trebali utvrđivati suci koji pak nisu pobliže poznavali institut zadruga, neki su suci zadružne nekretnine dijelili po lozama, a drugi po glavama, neki su nekretnine dijelili s obzirom na diobeni minimum iz 1840., a drugi ne, itd. Značajan dio sporova završavao je pak "potajnim" diobama umjesto skupog parničenja s neizvjesnim ishodom.²⁰ Pravna i društvena nesigurnost, pa

¹⁷ Gross, Počeci, 209.

¹⁸ Igor Karaman, *Hrvatska na pragu modernizacije (1750.-1918.)*, Zagreb, 2000., 185.

¹⁹ Pavličević, 77.

²⁰ Gross, 209.

i politički zazor od "pogibelji proletariata"²¹ kao rezultata usitnjavanja posjeda ponukali su bana Jelačića, inače pobornika održanja zadruga, da uredbom od 7. travnja 1850. zabrani diobe do zakonskog uređenje te materije.²² Ta je uredba privremeno zaustavila pravne postupke diobe, ali su nastavljene faktične ("potajne") diobe. Time se stvaralo stanje koje je onemogućivalo društveni razvoj i općenito unosilo pravni nered. Bio je to razlog zbog kojeg je 1851. hrvatsko Namjesničko vijeće dopustilo diobe uz uvjet diobenog minimuma od 1/4 zemljišta, što je donekle usporilo proces razaranja zadruga.²³

Ozbiljan izazov zabrani odnosno ograničavanju diobe zadruga došao je kroz propis o uvođenju privremenog katastra i zemljišnih knjiga u Hrvatsku od 29. rujna 1850. Ta je uredba Ministarstva pravosuđa propisala da se prije unošenja podataka utvrde suvlasnički dijelovi na zemljištu, što bi kao posljedicu imalo ukidanje zadruga. Zbog toga je Jelačić prosvjedovao kod ministra pravosuđa Karla Kraussa koji je 18. travnja 1853. donio novu uredbu. U toj je uredbi preuzeto rješenje iz krajiškog Zakona o zadrugama o upisu zadružnog zemljišta kao zajedničkog vlasništva i osnivanju mirovnih sudova kao diobenih sudova. Na temelju tog propisa, u zemljišne se knjige unosio podatak o nepodijeljenom vlasništvu zadruga uz uobičajenu oznaku zadruga ili popis prezimena članova. Zapravo je ministar Krauss smatrao da zadruga treba ukinuti kao protivne načelima OGZ-a, ali je bio zabrinut činjenicom da bi povjerenstva za izradu katastarskog popisa stvarno djelovala kao suci u sporovima koji bi se stvorili te da bi svojim odlukama prejudicirali rješenje složenog zadružnog pitanja. Ipak, navedene će izmjene biti zadržane i u uredbi o stabilnom katastru iz 1855., a potom će postati trajna osnova hrvatskog zadružnog sustava u kojem će se pod zadrugom smatrati samo ona zajednica koja je kao "zadruga" upisana u zemljišne knjige.²⁴

OPĆI GRAĐANSKI ZAKONIK I KUĆNA ZADRUGA 1853.-1870.

Trajni i sustavni izazov za zadrugu došao je s uvođenjem Općeg građanskog zakonika 1. svibnja 1853. Sustav stvarnih prava u Općem građanskom zakoniku,

²¹ Gross, 211.

²² Smrekar, 4.

²³ Smrekar, 4.

²⁴ Gross, 21, 212; Kalčić, 19; Pavličević, 126.

za razliku od Tripartita, strogo je zatvoren, privatno vlasništvo bilo je temeljni oblik prava vlasništva, postojalo je i suvlasništvo s alikvotno određenim dijelovima suvlasnika koji su snosili koristi i terete razmjerno svojem dijelu, a nije bilo predviđeno zajedničko vlasništvo s neutvrđenim individualnim dijelovima zajedničara. U osnovi obiteljskopravnog uređenja OGZ-a bila je inokosna obitelj i načelo nasljeđivanja po lozama. Te odredbe nisu davale prostor za uključivanje zadružnog uređenja.

Većina navedenih načela OGZ-a nije bila posve nova - neka od njih pojavila su se već u staleškom okviru 1836. i 1840. No, ona su se sada pojavila u društvenom i pravnom okruženju obilježenom načelom jednakopravnosti građana i cijelim nizom propisa koji su pratili individualističku usmjerenost OGZ-a. To je okruženje bitno sužavalo i otežavalo položaj zadruga.

Prvi odraz uvođenja OGZ-a na zadruga ubrzo se pojavio u presudama više slavonskih sudova koji su nakon smrti pojedinih članova zadruga primijenili načela OGZ-a te proveli ostavinske rasprave koje su se odnosile i na podjelu udjela umrlih članova u zadružnoj imovini. Time su se zadruga dijelile čak i bez inicijative članova, što je vodilo njihovu ubrzanom i nekontroliranom razaranja. Na poticaj Banskog stola, koji je do 1862. u Hrvatskoj imao položaj višeg suda, tu je praksu 1857. zaustavio ministar pravosuđa naredbom sudovima da ne vode ostavinske rasprave o zadružnoj imovini, osim uz pristanak svih članova zadruga.²⁵

Tako su sve uredbe donesene od 1850. kao posebni propisi postavljale zadružno vlasništvo izvan režima privatnog vlasništva. Te su uredbe pokazivale nemoć načela rimskog prava i OGZ-a da obuhvate zadružne odnose i riješe društveni i pravni problem zadruga. Ta je serija privremenih mjera zasnovanih na derogiranju OGZ-ovskih načela ujedno upućivala na nužnost sustavnog rješenja zadružnog pitanja u obliku posebnog zakonodavstva koje bi dijelom derogiralo neka načela OGZ-a.

No, glavni izazov postojanju zadruga u to su doba bile ovrhe nad zadružnom imovinom koje su sudovi dosuđivali zbog nenamirenih dugova pojedinih članova zadruga. Rješenje tog problema dovelo je do nove uredbe. Način na koji se do tog rješenja došlo dobro oslikava složenost i težinu pitanja koja su se pojavila te ćemo ga ovdje iscrpnije prikazati.

Pojedini su hrvatski sudovi ovrhe zadružne imovine dosuđivali smatrajući, u duhu privatnovlasničke logike OGZ-a, da za dugove pojedinih članova za-

²⁵ Gross, 213.

druge odgovara zadruga s cjelokupnom imovinom. Banski stol je pak štito zadruge i u prizivnim je postupcima protiv takvih odluka zauzeo drugačije stajalište. Međutim, 1857. Vrhovni sud u Beču u kasacijskom je postupku oborio dvije odluke Banskog stola i dopustio ovrhu. Zbog tih je odluka Banski stol prosvjedovao kod ministra pravosuđa tražeći donošenje posebne zakonske zadružne regulative. Banski stol je tvrdio da je osnovica zadruga javnopravne prirode te da se na nju ne mogu primijeniti odredbe OGZ-a o vlasništvu, da do donošenja posebnog zakonskog uređenja zadružna imovina treba ostati nedjeljiva te da se ovrha ne može provesti protiv dužnika čija posebna imovina nije individualizirana u zemljišnim knjigama. Banski je stol upozorio na masovno siromašenje i teške društvene, pa i političke posljedice odluka Vrhovnog suda te ustvrdio da bi protežanje OGZ-a na zadruge otvorilo cijeli niz pravnih pitanja na koja, zbog posebnosti instituta zadruga, u vrijedećem uređenju nije moguće naći svrhovit odgovor. Ministarstvo je prihvatilo stajalište Banskog stola i zatražilo obrazloženje od Vrhovnog suda koji je na posebnoj sjednici ostao na prijašnjem stajalištu. Vrhovni je sud negirao posebnost kućne zadruga koju je protumačio kao obitelj s velikim brojem srodnika na koju treba primijeniti OGZ, upozorio je na zaostalost i neproduktivnost kućnih zadruga i njihove društvene disfunkcionalnosti (svađe, sporenja pred sudom, kriminal) te štoviše utvrdio da bi se razaranjem zadružnih okvira kod seljaka uklonila lijenost i potaknule dobre osobine.²⁶

Već sama činjenica da je Vrhovni sud zadruga interpretirao kao velike obitelji u smislu individualne građanske obitelji dobra je ilustracija bitnog raskoraka novog privatnopravnog sustava i prevladavajuće hrvatske stvarnosti ukorijenjene u tradiciji te nemogućnosti da se putem pravnih pojmova nove regulative utvrdi stvarno stanje i riješe problemi. U okvirima takvog sustava nije moglo doći do rješavanja zadugo najvažnijeg društvenog problema u Hrvatskoj.

Na još jednu dimenziju straha OGZ-a i kućne zadruga upućuje i činjenica da su suci Vrhovnog suda, kojima je običajopravno uređenje kućne zadruga bilo posve nepoznato, svoje odluke donosili i pod utjecajem hrvatskih sudskih savjetnika. Naime, u navedenim je predmetima izvjestitelj bio Nikola Mikšić, bivši vlastelin, koji se zalagao za dosljednu primjenu OGZ-a te smatrao da zadruga treba ubrzano nestati. U tom su Mikšićevu stajalištu bili skriveni i interesi znatnog dijela bivše hrvatske vlastele koja je do 1848. sprječavala diobe zadruga na svojim posjedima da bi se nakon 1848. zalagala za njihovo brzo razaranje

²⁶ Gross, 214-215.

radi dobivanja jeftine radne snage među proletariziranim seljacima. Dvojica pak drugih hrvatskih savjetnika i prijašnjih feudalaca, Metel Ožegović i Herman Bužan, oštro su se protivili primjeni OGZ-a i zalagali za održanje zadruga uz njezinu prilagodbu modernim okolnostima. No, njihovo razlaganje u kojem su upozorili na običajopravnu posebnost i duboku tradicijsku ukorijenjenost institucije zadruga ostalo je neuspješno.²⁷

Hrvatski su sudovi, sukladno stajalištu Vrhovnog suda, od 1858. počeli dosuđivati ovrhe nad zadružnim vlasništvom. Te je odluke zbog njihove neujednačenosti privremeno zaustavljao Banski stol stvarno zabrinut zbog društvenih posljedica. U međuvremenu je novi ministar pravosuđa Ferenc Nádasdy dobio izvješće posebnog povjerenstva koje je govorilo u prilog zadrugama na temelju čega je od Vrhovnog suda zatražio novu raspravu o dopustivosti ovrhe.²⁸ Ministar je tvrdio da zadruga doista nisu pravno uređene, ali nisu ni zabranjene, te je naglasio posebnost i tradicijske korijene tih zajednica zbog čega se one ne mogu podvesti pod OGZ, napomenuo je da u dogledno vrijeme neće biti donesena posebna zadružna regulativa i zaprijetio da će se obratiti vladaru ako Vrhovni sud zadrži prijašnje stajalište. Stoga je na novoj sjednici 1859. većina sudaca, ponukana pragmatičnim razlozima, pristala na kompromisnu obustavu ovrha, što je trebalo vrijediti do potpunog rješavanja zadružnog pitanja. Potom je carskom odlukom od 5. ožujka 1860. utvrđeno da za dug člana zadruga ne može biti određena ovrha zadružne imovine, a ovrhe koje su bile u tijeku obustavljene su do donošenja konačnog uređenja zadružnog pitanja. Hrvatski savjetnici koji su se zalagali za zadrugu nastojali su da u tu odluku uključe i stajalište o nedjeljivosti zadružnog vlasništva, ali na to nije pristao ministar unutarnjih poslova držeći da bi se time prejudiciralo zakonsko uređenje zadruga. Međutim, i to je rješenje imalo dvojake posljedice koje pokazuju o koliko se složenom problemu radi. Obustava ovrha uklonila je ili odgodila opasnost društvenih posljedica raspadanja zadruga, ali su zbog nesigurnog položaja vjerovnici prestali kreditirati zadruga. To je pak otežavalo položaj zadruga i stvaralo probleme koji su mogli biti poticaj diobama.²⁹

²⁷ Gross, 215.

²⁸ Čini se da je značajan utjecaj na to izvješće imala knjiga "prosvijećenog konzervativca" Ognjeslava Utješenića Ostrožinskog *Die Hauskommunionen der Südslaven*, Wien, 1859. Usp. Drago Roksandić, Predgovor, u: Ognjeslav Utješenić Ostrožinski, *Kućne zadruga, Vojna krajina, K. Marx, Utješenić*, Zagreb, 1988., 5-15; Pavličević, 128, 154-158.

²⁹ Gross, 216-219; Pavličević, 127-129.

Taj dramatični susret OGZ-a odnosno individualističkog privatnovlasničkog i nasljednopravnog režima i zadruge pokazuje svu težinu problema. Zadržno se pitanje od samog početka nametnulo kao prioritetni društveni problem, a ono će takvim i ostati u raskoraku između tradicionalne i moderne regulacije. Očito je da je ulazak OGZ-a na područje duboko ukorijenjeno u hrvatskoj tradiciji i uređeno običajnim pravom izazvao snažnu iritaciju pravne i društvene strane. Valja pri tome istaknuti dvoje. Već ta izvanredno snažna prva reakcija - Banski stol sukobio se s Vrhovnim sudom, a Ministarstvo pravosuđa stalo je na njegovu stranu - jasno pokazuje težinu problema kao i raširenost, značenje i ukorijenjenost zadruge u hrvatskom društvu te njezinu posebnost i nesukladnost sa sustavom utemeljenim na OGZ-u. Taj problem ne bi izbio tako snažno da je bilo moguće naći rješenje na društvenoj strani - nestanak zadruga - ili pak na pravnoj strani - neki drugi instrumenti zaštite zadruga. Rješavanju problema nije nimalo pomogla činjenica da se, gledano iz motrišta pozitivnog prava, sukob u potpunosti odvijao na OGZ-ovu terenu kao središtu reformiranog hrvatskog privatnopravnog sustava. No, normativna preobrazba pravnoga sustava nije mogla potisnuti običajne pravne zasade duboko ukorijenjene u društveno tkivo. Ono je već stoljećima bilo prilagođeno središnjem položaju instituta kolektivnog vlasništva ponajprije u mentalnim strukturama, ali i kroz prateće institute običajna prava te u materijalnim i organizacijskim odrednicama života. Reforma pravnoga sustava u Hrvatskoj u pedesetim godinama postavila je osnove za izgradnju racionalnog pravnog sustava na dulji rok. No, zatečene zadružne probleme nije riješila, već ih je zakomplicala i radikalizirala.

HRVATSKO ZADRUŽNO ZAKONODAVSTVO 1870.-1889.

Iz prethodnog izlaganja slijedi da se donošenje posebnog i sustavnog uređenja zadruga nametalo kao imperativ još od 1848. a neregulirani je položaj zadruga bio trajan izvor problema. Zadržno je pitanje od same pojave tog problema koncem četrdesetih godina u velikoj mjeri bilo prisutno u političkim i strukovnim raspravama. Pri tome su se formirale tri struje karakteristične i za kasnija razdoblja: ona koja je bila za održanje zadruge, njezino posebno zakonsko uređenje i posebnu državnu pomoć, ona koja se zalagala za dopunsko uređenje zadruge i njezino postupno nestajanje, i treća struja koja je bila za bezuvjetno ukidanje zadruge.³⁰

³⁰ Usp. Gross, 220-227.

Međutim, sva nadležna tijela izbjegavala su opredijeliti se za konačno rješenje. Pitanje uređenja zadruga bilo je vrlo složeno, a načelna rješenja koja su se otvarala unutar okvira koji je odredio OGZ nosila su rizik ozbiljnih društvenih posljedica na kratak i dug rok. Stupanj tih posljedica i njihovi posredni učinci nisu bili jasni već i zato što nije postojao kvalitetan uvid ni analiza stvarnoga stanja. Tako je tek 1860. hrvatsko Namjesništvo izradilo nacrt zadružnog zakona.³¹ Na osnovi tog je nacrtu u Hrvatskom saboru 1861. nastao prijedlog zakona koji je predvidio mogućnost diobe zadruga odnosno zadružnih nekretnina po lozama i pokretnina po glavama uz utvrđeni diobeni minimum za nekretnine (tri jutra).³² Zbog prijevremenog raspuštanja Sabora taj prijedlog nije bio prihvaćen, ali je preuzet za raspravu na Saboru 1865. u kojem je većina predlagala izmjenu načela diobe po lozama na diobu po glavama. No, ni taj prijevremeno raspušteni Sabor nije donio zadružni zakon.³³

U međuvremenu su se problemi koje je generiralo neriješeno zadržno pitanje umnažali. Gospodarski i društveni razvoj vodio je sve izraženijoj individualizaciji i pritisku na zadruge koje su se u sve većem broju "potajno" dijelile sporazumom zadrugara. Tako se na neregulirani način i bez društvene kontrole posjed usitnjavao uz povećavanje broja individualnih domaćinstava i fiktivno održanje zadružne ljuštare.³⁴

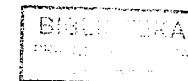
No, unatoč tako izraženim problemima, prvi zadružni zakon bit će donesen u Saboru tek 1870., to jest dvadeset i dvije godine nakon što se zadružni problem pojavio. Toliko dugo odgađanje sustavnog rješenja tog zacijelo najznačajnijeg društvenog problema u Hrvatskoj upućuje na više uzroka. Iako je sukob privatnog i zadružnog vlasništva odnosno OGZ-a i zadružnog običajnog prava već sam po sebi bio vrlo značajan, on je ipak bio tek vrh ledene sante. Cjelovitije gledano, radilo se o sukobu dviju tradicija. Taj je sukob uključivao različite vrijednosne osnovice, različito "prirodno" društveno okruženje, različite institucionalne modele i načine orijentacije, različito značenje pojedinih pojmova. Zbog posebnosti zadruga, nepoznate u tradiciji zapadnih zemalja, nije postojao teorijski odnosno konceptualni okvir koji bi premostio jaz između dvaju svjetova i ponudio kompromisnu normativnu podlogu koja bi tu tradi-

³¹ Smrekar, 5.

³² Pavličević, 175-181.

³³ Pavličević, 206-207.

³⁴ Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb, 1992., 387-388.

cionalnu instituciju uključila u moderno društvo. Rasprave iz toga doba vrlo često naglašavaju sukob "rimskog" i "narodnog" prava, uglavnom bez nudenja posredujućeg rješenja.³⁵ S druge strane, raširenost i duboka ukorijenjenost zadruge u hrvatskom društvu onemogućivala je jednostrane radikalne zahvate poput njihova ukidanja - u zadrugama je živio veći dio hrvatskog pučanstva i svaki je zahvat imao šire odraze na nacionalnom planu.

Središnjim je vlastima u Beču problem zadruga bio još manje jasan i manje značajan, iako ga nisu podcjenjivali, negoli hrvatskim činocima koji su ga neposredno osjećali. Zbog toga se bečko središte u preko 10 godina svoje centralističke vlasti opredijelilo za odgađanje rješenja zadružnog pitanja i izbjegavanje rizika radikalnih posljedica. Društvene posljedice kontrolirale su se provizornim rješenjima s težištem na zabrani dioba, što je prigušivalo glavne probleme, ali je otvaralo druge. Opet, posljedice odgađanja nisu bile toliko teške da bi iznudile ubrzana rješenja.

Činjenica da nastojanja hrvatskih činilaca na Saboru 1861. i 1865. nisu dovedena do kraja nije bila samo odraz političke blokade hrvatske autonomije u obliku raspuštanja Sabora izvana. Na neuspješnost prvih hrvatskih pokušaja utjecala je i usredotočenost hrvatskih snaga na rješavanje strateških političkih problema - položaj hrvatskih zemalja u Monarhiji i konstituiranje unutarnje organizacije vlasti - uz koje je zadružno pitanje stavljeno u drugi plan. Takvo stavljanje strateških političkih pitanja prije najtežeg i osnovnog društvenog problema imalo je ciljno-racionalnu svrhu. Zadružno pitanje pojavilo se unutar privatnopravnog sustava kojeg su ishodišta i kontrola bili izvan dosega hrvatskih činilaca - reformski su zakoni došli iz Beča, a njihova primjena u Hrvatskoj ovisila je o upravnom i sudbenom vrhu u Beču. Zbog toga se i pitanje zadružnog zakonodavstva moglo rješavati tek s preuzimanjem u hrvatsku nadležnost zakonodavstva i sudstva. Tako je definiranje učinkovitih mehanizama hrvatske autonomije bilo pretpostavka sustavne modernizacije u Hrvatskoj u sklopu koje se pojavljivalo i rješavanje zadružnog pitanja. Modernizaciju su morale voditi hrvatske političke snage, s polazištima u hrvatskim interesima i unutar hrvatskih institucija. Zbog toga nije nimalo slučajno da je prvi zadružni zakon iz 1870. donesen tek nakon rješavanja temeljnih državnopravnih pitanja, to jest nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. i konstituiranja autonomne vlasti. Rješavanjem tih pitanja, makar i s razmjerno nepovoljnim ishodom, konačno je stvorena politička osnova na kojoj se moglo prići poduzimanju unutarnjih

³⁵ Gross, 226 i dr.; Pavličević, 40, 182-183, 227 i dr.; Rihtman-Augustin, 60 i d.

reformi koje nisu imale ozbiljniju priliku za rješavanje u turbulentnom razdoblju traženja državnopravnog okvira od 1848. do 1867./1868.

Prvi zadružni zakon Sabor je donio 1870. na prijedlog Zemaljske vlade bana Levina Raucha. Sabor i vlada bili su pod punim nadzorom Unionističke stranke koja je bila mađaronski usmjerena i politički spregnuta s ugarskom Liberalnom strankom te imala tek najopćenitije formuliran liberalni program. Zapravo je Rauch bio vlastelin staroga kova iz Hrvatskog zagorja, poznat po surovosti prema svojim seljacima, a stvarna je osnova njegove politike bila održanje na vlasti uz podršku ugarske vlade. Iz tih je razloga Rauchova vlada izbjegla poduzimanje liberalnih političkih reformi koje bi ojačale oporbu njegovoj vlasti.³⁶ Tako je Zakon o uređenju zadruga iz 1870. bio jedan od najznačajnijih zakona donesenih za mandata Rauchove vlade. Zbog problema vezanih uz neriješeno zadružno pitanje donošenje takvog zakona bilo je nužno, s obzirom na riješene političke pretpostavke ono je bilo moguće, a bilo je i poželjno kao potvrda liberalnog i modernizacijskog usmjerenja vlade koja je težila izbjeći ozbiljnije političke reforme. Iako će Zakon ubrzo doživjeti neslavnu sudbinu, njime je zasnovano posebno hrvatsko zadružno zakonodavstvo.

Okolnosti koje su utjecale na donošenje Zakona odrazile su se na njegova obilježja i dosege. Zadružni zakon bio je utemeljen na liberalnom stajalištu da je zadruga arhaična institucija nestajanje koje treba ubrzati olakšanjem uvjeta za diobu, što bi vodilo stvaranju pretpostavki za gospodarsku i društvenu modernizaciju. Uređenje zadruga bilo je blisko koncepciji OGZ-a i u nekim elementima suprotno pojmu zadruga.

Zakon je sadržavao definiciju zadruga - kasniji će je zakoni izostaviti - te utvrdio da je sva zadružna imovina zajedničko vlasništvo svih članova i da se knjiži na ime zadruga. Članovi zadruga bili su svi njezini pripadnici neovisno o spolu, a kriteriji pripadnosti zadrugi bili su detaljnije uređeni samim zakonom. Zadrugom je upravljao kućegospodar kojega su birali članovi stariji od 18 godina i članice koje nisu bile zastupane po muževima i očevima; ako zadrugari ne bi uspjeli izabrati glavara, imenovalo bi ga općinsko poglavarstvo. Za sve važnije odluke, osobito u slučaju sklapanja pravnih poslova s trećima, bila je potrebna suglasnost natpolovične većine svih zadrugara. Svaki član zadruga mogao je oteretiti idealni dio zadružne imovine koji ga je trebao zapasti po diobi i u vezi

³⁶ Dalibor Čepulo, Hrvatsko-ugarska nagodba i reforme institucija vlasti u Hrvatskom saboru 1868.-1871., *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Supplement br. 1*, 2001., 144.

s njime sklapati poslove među živima i za slučaj smrti prema pravilima OGZ-a. No, o zadružnoj imovini nije moglo biti ostavinske rasprave. U slučaju smrti svih članova zadruge i bez izjavljene posljednje volje na zadrugu bi se primjenjivao OGZ. Diobu zadruge načelno je mogao zahtijevati svaki punoljetni zadrugar (24 godine), uključujući i žene udane izvan zadruge ako im roditelji nisu bili živi. Postupak diobe provodilo je općinsko poglavarstvo, a potvrđivao kotarski sud. U slučaju da se zadrugari nisu sporazumjeli o diobi, imovina se popisivala te su se nekretnine dijelile po lozama prema načelima OGZ-a, a pokretnine po glavama. Konkretno poslove diobe u slučaju izostanka sporazuma zadrugara provodili su obranici (popisivanje imovine, sastavljanje diobene osnove, provedba diobe u naravi). Zadruga je po zakonu prestajala postojati smrću svih članova i prodajom svih zadružnih nekretnina. Prethodno potajno podijeljene zadruge mogle su se priznati uz provedeni postupak u kojemu se provjeravao sporazumni okvir i poštovanje zaštićenih interesa.³⁷

Važne su odredbe Zakona bile direktno suprotne zadružnom običajnom pravu i počivale su na načelima OGZ-a, a u ponečemu su išle čak i dalje od OGZ-a. Ovlast pojedinog zadrugara da raspolaže svojim idealnim dijelom bila je neposredno suprotna ideji zadruge i bližila je tako definirano zadružno vlasništvo običnom suvlasništvu (*communio pro indiviso*).³⁸ Strano je zadružnom pravnom shvaćanju bilo to što se zadruga mogla podijeliti na zahtjev svakog zadrugara u bilo koje vrijeme i bez ikakvih supstancijskih ograničenja. Tako je Zakon o uređenju zadruga omogućio razaranje te složene životne, imovinske, radne i društvene tradicionalne zajednice na lakši način nego što je to OGZ predvidio za razvrgavanje suvlasničke zajednice - prema OGZ-u podjelu potonje suvlasnik nije mogao tražiti u nevrjeme i na štetu ostalih suvlasnika.³⁹ Nadalje, proboj načela OGZ-a u zadružno pravo vidi se u tome što je Zakon pojedinom članu dopustio ograničenu dispoziciju svojim udjelom u zadružnoj imovini, što je bila negacija kolektivnog vlasništva.⁴⁰ Davanje prava na zahtjev za diobu zadruge ženama udanima izvan zadruge (kao nasljednicima umrlih roditelja) bilo je u skladu s duhom OGZ-a, ali suprotno logici zadružnog života i zadružnoj praksi: zadruga je žene udane izvan zadruge opskrbljivala mirazom,

a te žene više nisu doprinosile životu i imovini zadruge pa na nju po zadružnom shvaćanju nisu imale pravo.

Zbog navedenih je odredbi kojima su u zadružno pravo uvedena načela OGZ-a u praksi došlo do eksplozije zahtjeva za diobom. Velik dio tih zahtjeva nije bio utemeljen na sporazumu zadrugara pa je u takvim slučajevima do diobe zadruga zapravo dolazilo ozakonjenim nasilnim putem. Posebna je teškoća bila s vrlo velikim brojem zahtjeva žena udanih izvan zadruge, što je posebno vrijeđalo zadružna načela i posebno se snažno osjećalo kao nepravda. Te su diobe naime zahtijevale prijašnje članice koje već odavno nisu imale nikakve veze sa zadrugom svojih roditelja, već su doprinosile zadrugi u koju su se udale. U praksi su se vrlo lošima pokazale i odredbe o nametnutim obraničkim sudovima u provedbi dioba protiv kojih odluka nije bilo pravnog lijeka. Umjesto da zbog svoje blizine dijeljenim zadrugama obranici budu jamci korektnosti, stvarno je u njihovu djelovanju do izražaja došla "bezsramna pohlepa", osionost, arbitrarnost, nepotizam i korumpiranost.⁴¹

Zbog kaosa koji je izazvao Zakon o uređenju zadruga iz 1870. on je već 1872. suspendiran Zakonom o pravostaji za diobe zadružnih dobara donesenim na inicijativu samih zastupnika. Tim su zakonom prekinuti svi postupci diobe i dopuštena je jedino sporazumna dioba, a izvan su pravnog prometa stavljeni dijelovi zadružne imovine kojima se više nije moglo raspolagati ni među živima ni za slučaj smrti.⁴²

No, suspenzija loše regulative nije bila dovoljna. Nastavile su se potajne diobe, a opća gospodarska kriza i oštra zima 1873. na usitnjenim su posjedima i zgarištima razorenih zajednica zasnovanih na solidarnosti navještali glad i povećanu smrtnost - do čega je potom zaista i došlo.⁴³ U tim je okolnostima 1874. za vrijeme bana Ivana Mažuranića i liberalno-narodnjačke vlade donesen Zakon o zadrugama. Mažuranićevo razdoblje (1873.-1880.) ostaje zapamćeno po vrlo intenzivnim upravnim i pravosudnim reformama, a Zakon o zadrugama bio je donesen kao jedan od prioriteta. Zapravo je Mažuranićeva vlada preuzela prijedlog zakona koji je počela pripremati prijašnja unionistička vlada. Neposredno prije dolaska Mažuranića na vlast i njegova Narodna stranka počela je mijenjati svoje stajalište o potrebi održanja zadruga koje je zastupala u kri-

³⁷ Zakonski članak IV:1870. ob uređenju zadrugah, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb, 1870., br. 50, 293-305; Pavličević, 206-210.

³⁸ Kalčić, 21.

³⁹ Prišlin-Krbavski, 314.

⁴⁰ Prišlin-Krbavski, 314.

⁴¹ Gross, Szabo, 388.

⁴² Zakonski članak o pravostaji za diobe zadružnih dobara na temelju zakonskog članka IV:1870., *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb, 1872., br. 36, 265-266.

⁴³ Pavličević, 1989, 228.

tici liberalnog "unionističkog" zakona iz 1870.⁴⁴ Mažuranićeva vlada - gotovo sve njezine reforme bile su zasnovane na austrijskim uzorima - istaknula je da je osnovni problem zadružnog zakonodavstva što nema uzora ni iskustava u europskim zakonodavstvima pa nije moguće formulirati cjeloviti teorijski okvir niti ozbiljnije predvidjeti posljedice Zakona. Sadržaj Zakona nije odražavao Mažuranićev utjecaj već i zato što ga on nije stigao pomnije proučiti,⁴⁵ ali i zato što Mažuranić nije ni imao izgrađeno stajalište o gospodarskim pitanjima. On je nekritički prihvatio *laissez faire* gledište kao sukladno liberalnim načelima i suglasio se sa stajalištem da zadruge treba na bezbolan način likvidirati kao protivne duhu vremena, načelu osobne slobode i prirodnom razvoju narodne privrede na osnovi individualnog vlasništva,⁴⁶ a u dopisu vladaru istaknuo je da Zakon ima "biljeg civilizacije".⁴⁷

Tako je i novi Zakon o zadrugama išao smjerom njihova ukidanja putem olakšane diobe i podjele nekretnina po lozama. Zakon zabranjuje stvaranje novih zadruga nakon diobe, čime je jasno pokazao svoje polazište, a to je da su zadruge preživjele. Zakon je izričito propisao da je za zajmove i štete učinjene od pojedinih zadrugara koje zadruge ne želi preuzeti oštećenik ili vjerovnik ovlašten radi namirenja zahtijevati diobu zadruga do dužnikova dijela. Ni taj zakon nije propisao diobeni minimum, a načela diobe ostala su jednaka, to jest u slučaju izostanka sporazuma zadružne su se nekretnine dijelile po lozama. Poboljšanje je bilo u tome što su iz diobenog postupka uklonjeni obranici te su ga, u slučaju izostanka sporazuma zadrugara, po službenoj dužnosti provodile kotarske vlasti, protiv odluka kojih se moglo ustati prizivom Zemaljskoj vladi. Značajno je poboljšanje bilo i u postroženju pretpostavki prava žena na dobivanje svoga dijela, što je bilo obrazloženo opasnošću nekontroliranog raspada zadruga potaknutog izvan zadruga. Zakon je propisao da se nekretnine upisuju na zadrugu ako na novoosnovanom zemljištu ostane zajednica sastavljena od više obitelji. U slučaju da ostane jedna obitelj, ona može odlučiti želi li se upisati kao zadruga. Pri tome je bio odlučujući iskaz predstavnika obitelji koji je mogao odlučiti i da se nekretnine upišu na njega kao samovlasnika.⁴⁸ To pravilo, koje

je u duhu OGZ-a naglasak stavljalo na volju pojedinca, prouzročit će značajne probleme, ali će biti revidirano tek 1902. tako da je upis predstavnika kao samovlasnika uvjetovan pristankom svih članova obitelji.⁴⁹ Novelom iz 1877. bit će pojašnjen nejasan izričaj Zakona o zadrugama iz 1874. utvrđenjem da pojedini član ne može raspolagati idealnim dijelom vlasništva koji mu je trebao pripasti po diobi zadruga.⁵⁰ Time je ublažena individualistička intonacija Zakona iz 1874., otvoreno prisutna u Zakonu iz 1870., koja je išla prema običnom suvlasništvu zadruga.⁵¹

Zakonom o zadrugama postavljena je nova osnova zadružnog zakonodavstva, ali će ono ubrzo biti usložnjeno prilagodbom na promjene do kojih je došlo u pravnom i društvenom okruženju. U hrvatski pravni sustav uključeni su 1871. i 1882. dijelovi dotadašnjeg krajiškog područja na kojima će sve do jedinstvenog zakona 1889. na snazi ostati krajiški Zakon o zadrugama iz 1850. koji je neka pitanja rješavao drugačije negoli hrvatsko zakonodavstvo.⁵² Zadruga na krajiškom području razvijala se u drugačijem okruženju i imala drugačiju svrhu te se donekle razlikovala od zadruga na hrvatskom građanskom području. Posebno se to odnosilo na diobu po glavama, propisani zemljišni minimum (šest jutara) i mogućnost osnivanja novih zadruga u Vojnoj krajini. Zbog prilagodbe hrvatskom zakonodavstvu Sabor je za ta područja 1871., 1876. i 1880. donio posebne zakone koji su unijeli ograničene promjene u krajiško zadružno

⁴⁴ Pavličević, 212-217, 225.

⁴⁵ Gross, Szabo, 389.

⁴⁶ Čepulo, *Ustavne*, 205-206; Gross, Szabo, 384, 389.

⁴⁷ Pavličević, 231.

⁴⁸ Zakon od 3. ožujka 1874. o zadrugah, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb, 1874., br. 18, 161-168. Usp. i Čepulo, *Ustavne*, 206; Pavličević, 225-236.

⁴⁹ Zakon od 30. travnja 1902. o promjeni odnosno nadopunjenju nekih ustanova zakona od 9. svibnja 1889. o zadrugah, *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb, 1902., br. 32, 209-211. V. dalje o zakonskom uređenju 1889. i 1902.

⁵⁰ Zakon od 8. prosinca 1877. kojim se dopunjuje zakon od 3. ožujka 1874. o zadrugama u pogledu razređivanja sa zadružnim dijelovima za vrijeme nerazdijeljene zadružne zajednice, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb, 1877., br. 72, 806.

⁵¹ Kalčić, 21.

⁵² Krajiško zakonodavstvo razvijalo se na drugačijim osnovama negoli ono u Hrvatskoj i Slavoniji. Za razliku od kmetova, slobodni krajišnici imali su koristovno vlasništvo, a još im je privilegij iz 1630. dao pravo na diobu zadruga. Zakon o zadrugama iz 1807. zasnovan je na običajnom pravu i zadružnu je imovinu dijelio u neutudivu temeljnu imovinu i u tzv. *suvišpolja* kojima je koristovni vlasnik mogao raspolagati. Zakon o zadrugama iz 1850. ukinuo je pak koristovno vlasništvo i cjelokupnu imovinu dodijelio u vlasništvo zadruga. Smrekar, 8-9. Iscrpnu studiju o Zakonu o zadrugama 1807. iz motrišta povjesničara v. u: Kristina Milković, *Osnovni krajiški zakon (1807.)*, magistarski rad obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 2005.

uređenje.⁵³ Tim je zakonima tek donekle došlo do približavanja dvaju različitih zakonodavstava, ali je posljedica bila da je nakon integracije posljednjeg dijela Vojne krajine 1882. na hrvatskom području vrijedilo čak šest zakona, četiri za bivša krajiška područja i dva za bivše građansko područje.

Već je i takvo stanje u zakonodavstvu nametalo potrebu donošenja ujednačene regulative, ali je razloga za novo i drugačije uređenje bilo više. Uključenjem krajiških područja općenito je došlo do zamjetnog povećanja broja i udjela zastupljenosti zadruga u Hrvatskoj uz njihovu vrlo izraženu gustoću na novim područjima. Krajiške su zadruge k tome bile konzervativnije odnosno još izrazitije ukorijenjene u tradicionalno društveno tkivo negoli hrvatske, pa promjene nisu bile samo kvantitativne, nego i kvalitativne prirode. Poticaj donošenju novog zakona bila su i razmjerno nepovoljna iskustva s liberalnim zakonodavstvom iz 1874. i promjena političkog raspoloženja u odnosu prema zadrugama. Nije bio nevažan ni interes veleposjednika za očuvanjem tradicionalne uloge zadruge i sprječavanje napretka seljačkih gospodarstava.⁵⁴ Sve to utjecalo je na stajalište da postojeće zadruge (preko 45.000 u to doba) treba očuvati u mjeri u kojoj je to moguće.⁵⁵

Tako je 1889. donesen i posljednji Zakon o zadrugama koji je stajao na sjecištu konzervativnih i liberalnih opredjeljenja. Zakon polazi od toga da je zadruge institucija, načela koje ne odgovaraju tendencijama modernog života, ali i da je to tradicionalna hrvatska institucija koja čuvanjem tradicionalnih vrijednosti pridonosi očuvanju društvene stabilnosti te ju je potrebno održati. Zaštitu postojećim zadrugama Zakon pruža osobito postavljanjem otegotnih materijalnih i postupovnih pretpostavki za diobe, a k tome omogućuje nastanak

⁵³ Zakon iz 1871. bio je u cjelini razmjerno konzervativno usmjeren, ali je u duhu liberalne regulative iz 1870. pojedincima dopustio raspolaganje idealnim dijelom zadrugnog vlasništva za slučaj smrti. Zakonom pak iz 1876. zabranjeno je osnivanje novih zadruga, ukinut je diobeni minimum, oduzeto je pravo pojedinaca na raspolaganje idealnim dijelom zadruge. Zakon iz 1880. donesen je za područje Vojne krajine koje je tek trebalo biti priključeno građanskoj Hrvatskoj. Taj je zakon bio zasnovan na načelima hrvatskog Zakona o zadrugama iz 1874., ali je propisivao diobeni minimum i dopustio osnivanje novih zadruga nakon dioba starih. Pregled hrvatskog zakonodavstva koje se odnosilo na krajiško područje v. u: Kalčić, 21-28; Pavličević, 237-249; Smrekar, 8-9.

⁵⁴ Karaman, 180.

⁵⁵ Moguće je i da je zadruge bilo puno više. Statistički podaci o zadrugama općenito se vrlo razlikuju i doimaju se nepouzdanima, na što ponekad upozoravaju i sami autori koji se njima koriste. Pavličević, 258-260; Smrekar, 11; Tončić, 240 i d.

novih zadruga nakon diobe starih. Zakon tako omogućuje spontano nestajanje kao i održanje zadruga.

Članovima zadruge bilo je zabranjeno raspolaganje njihovim udjelima u zadrugnoj imovini koji se nisu mogli ni gruntovno opterećivati niti se na njima mogla provoditi ovrha. Vjerovnici članova zadruge, osim u iznimnim slučajevima, izgubili su pravo zahtijevati izlučenje zadrugnog dijela pojedinog zadrugara. Najznačajnija su ograničenja bila vezana uz postupak diobe zadruga. Zakon iz 1889. uvodi diobeni minimum (za područje građanske Hrvatske on je zadnji put bio propisan 1851.) koji je utvrđen različito za različita područja u Hrvatskoj (3-8 ha). Opterećenja i ovrhe zadrugne imovine ograničeni su na površine diobenog minimuma za najmanje zadruge (2-6 osoba), što se za veće zadruge razmjerno povećavalo. Pravo zahtijevati diobu imao je svaki punoljetni član te članica kojoj predstavnik nije živio u zadrugi ili je prestao biti članom zadruge. U slučaju izostanka sporazuma zadrugara o diobi, zadruge se dijelila prema različitim kriterijima: Zakon je za prijašnje građansko područje zadržao OGZ-ovski kriterij diobe prema lozama, dok je za prijašnje krajiško područje zadržao običajno-pravni kriterij diobe po glavama. Zapravo je vlada, za razliku od prijašnjih, smatrala da bi diobu po glavama kao primjereniju zadrugnom uređenju trebalo uvesti i na građansko područje. No, od toga se odustalo jer bi osnaživanje tog izvornog zadrugnog kriterija nakon mnogih provedenih dioba po lozama stvorilo nepravde i otvorilo nove probleme. Tako se OGZ-ovsko načelo definitivno stabiliziralo, iako uz paralelno postojanje izvornog zadrugnog kriterija. Postojeće zadruge našle su bolju zaštitu i u uređenju diobenog postupka. Dioba se mogla provesti nakon izvršene izmjere nekretnina za svaku stranku i ako se s diobom suglasila natpolovična većina zadrugara s pravom glasa. U slučaju izostanka sporazuma zadrugara o diobi, postupak bi provodio kotarski odbor protiv odluke kojeg se mogao izjaviti priziv županiji, na odluku pak koje se pravni lijek ulagao vladi. Podijeljene nekretnine mogle su biti uknjižene na nove zadruge ako bi na dotičnom zemljištu ostala zajednica više obitelji ili osoba koje predstavljaju obitelji. I jedna je obitelj mogla odlučiti da se upiše kao zadruge, pri čemu je bila odlučujuća volja predstavnika obitelji koji je mogao odlučiti da se upiše i kao samovlasnik.⁵⁶ Zbog krupnih problema koje je u praksi donijela ta odredba 1902. novelom zadrugnog zakona iz 1889. bit će kao pretpostavka za uknjižbu samovlasnika propisana suglasnost svih članova obitelji s pravom glasa.⁵⁷

⁵⁶ Zakon od 9. svibnja 1889. o zadrugah, *Šbornik zakonah i naredbah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb, 1889., br. 32, 365-382.

⁵⁷ Zakon od 30. travnja 1902.; Kalčić, 25-34; Prišlin-Krbavski, 310-315.

Zadružno uređenje iz 1889. i 1902. u hrvatskom je pravnom razvoju bilo od iznimnog značenja. Jedan je razlog da je tim zakonima unificirano do tada dvojako zadružno uređenje. Drugi razlog je da su ti zakoni bili na snazi sve do 1945. kad su ukinuti na temelju čl. 2. Odluke AVNOJ-a o ukidanju pravnih propisa koji su bili na snazi u času neprijateljske okupacije.

Činjenica da je institucija kućne zadruge izdržala teške i agresivne napade sa svih strana pokazuje da se nije radilo o institutu presudno oblikovanom kroz feudalnu praksu jer bi tada zadruge - kao i niz drugih instituta - nestala pod udarima pravne regulative tijekom 19. st.⁵⁸ Radilo se o instituciji duboko ukorijenjenoj u tradiciji, društvenom tkivu i mentalnim strukturama koja će još dulje vremena postojati te kao pravna i faktična činjenica neposredno i posredno utjecati na razvoj.

Kućna zadruge preživjela je i komunističku revoluciju te je bila pravno priznata kroz sudsku praksu u kojoj su sudovi primjenjivali pojedina pravila Zakona o zadrugama iz 1889. Takva je praksa obustavljena tek 1956. nakon utvrđenja o prestanku postojanja kućnih zadruga odlukom Vrhovnog suda Hrvatske na temelju koje su zadruge brisane iz zemljišnih knjiga i upisano vlasništvo, ali značajan broj zadruga koji tada nije izbrisan i danas izaziva postupovne dileme.⁵⁹ Prežitci zadružne tradicije utjecali su na socijalizaciju poljoprivrede i definiranje zemljišnih odnosa i na širem planu.⁶⁰ Pravne posljedice nastale na temelju zadružnog uređenja iz 1889. i uređenja iz komunističkog razdoblja neposredno se protežu i do danas.

NAČELA OPĆEG GRAĐANSKOG ZAKONIKA I KUĆNA ZADRUGA U PRAVNOJ PRAKSI

Nasuprot romantičnim projekcijama o idiličnom životu, u zadrugama su istodobno živjele suprotstavljene kolektivističke i individualističke vrijednosti

⁵⁸ Karaman, 175.

⁵⁹ Crnić, 76-77 i d.

⁶⁰ Usp. npr. uvjerenje da je zadružna tradicija i komunitarna svijest pogodovala modernoj socijalizaciji poljoprivrede (Emil Sicard, Razmišljanja o postojanju i konceptu kućnih zajednica, *Sociologija sela* 12, 1974., 43, 1 i d.) i mišljenje da su prežitci zadruga i zadružna tradicija predstavljali smetnju socijalizaciji u socijalističkom razdoblju zbog inertnog mentaliteta i tradicionalističkog otpora inovacijama (Stipe Šušar, Kritičke opaske o razmišljanjima E. Sicarda, *Sociologija sela* 12, 1974., 43, 1, 91).

koje su poticale njezinu unutarnju dinamiku.⁶¹ No, unatoč tome zadruge su bile poseban svijet u odnosu na onaj iz pravila OGZ-a, pa i zadružnih zakona, te su njihovu osnovu činile tradicionalne kolektivističke vrijednosti koje su držale zajednicu na okupu. Taj je zadružni svijet funkcionirao rješavajući unutarnje probleme prema vlastitom pravnom shvaćanju pravičnosti i života u zajednici (autoritetom, medijacijom ili mirovnim sudovima)⁶² dok konsenzualnom odlukom, zbog vanjskih izazova ili zbog nerješivosti sukoba unutar zajednice, ne bi ušao u sferu vrijedećeg zakonodavstva kao sudski ili upravni slučaj (dioba zadruga). Uspostavljanje zadružnog zakonodavstva naime nije uklonilo sukob tradicionalnih načela i načela OGZ-a. Zadružna regulativa bila je spoj običajopravnih načela zadružnog života i načela OGZ-a, dočim su zadruge nastavile živjeti prema tradicionalnim zadružnim običajima uz postupnu prilagodbu individualističkim normama. Orijehtacija na temelju tradicionalnih vrijednosti i pravila bila je prisutna i kod inokosnih obitelji nastalih nakon raspada zadruga koje su zadržale dotadašnja zadružna pravna shvaćanja i modele ponašanja. U stvarnosti je postojao velik broj tzv. razdjelničkih zadruga koje nisu bile prave zadruge, već skup manjih zadruga ili inokosnih obitelji koje su nakon diobe ostale povezane snažnim vezama (zajedničko stanovanje, zajedničko obrađivanje i podjela priroda prema doprinosu, ponekad i zajednički glavar itd.).⁶³ U oba je slučaja nastavak orijentacije prema tradicionalnim vrijednostima i zadružnom običajnom pravu bio osnovni razlog sukoba s novom regulativom. Razrješenje tog sukoba tražilo se na sudu, ali su se sporovi počesto rješavali prema tradicionalnim načelima između samih stranaka. Sve to upućuje na to da su u stvarnosti koegzistirala dva paralelna pravna sustava. U formalnom je smislu postojao privid života prema OGZ-u, dok je u stvarnosti on uvelike počivao na zadružnom običajnom pravu. S obzirom na to da ne postoje odgovarajuća istraživanja, možemo tek nagadati u kojoj su se mjeri i kojom dinamikom odigravale promjene.

Na trajnost zadružnih načela, ali i na određene promjene koje indiciraju neku vrstu umjerene individualizacije posredno upućuju statistički podaci. Po nekim je podacima godine 1880. gotovo 45% hrvatskog stanovništva živjelo

⁶¹ Daleko najčešći povod sukoba u zadrugama bio je sukob između žena (zbog toga je vrlo utjecajna bila tzv. ženska teorija o uzrocima raspada zadruga), znatno iza toga bilo je nezadovoljstvo upravljanjem odnosno kućegospodarom, a tek je potom kao povod sukobima dolazila osobna imovina odnosno osobni interes. Rihtman-Augustin, 174, 178.

⁶² Rihtman-Augustin, 174.

⁶³ Pavličević, 77-78; Tončić, 246.

u zadrugama, ali 21% stanovništva u nepodijeljenim zadrugama.⁶⁴ Unatoč njihovu ubrzanom raspadanju, 1910. na u međuvremenu povećanom hrvatskom području čak je trećina stanovništva još uvijek živjela u zadrugama (857.715 od 2.602.544). Pri tome se znatnije povećao broj malih zadruga te su se od 112.065 zadruga čak 77.234 sastojale od jedne obitelji, a 33.280 od više obitelji. Po nekim je procjenama i 1925. stanje bilo slično.⁶⁵ Indikativna je činjenica da se nakon diobe zadruga najveći broj novih zajednica registrirao kao nove zadruge, i to ponajviše kao zadruge s jednom obitelji. Čini se da je znatan poticaj tome bilo i izbjegavanje ostavinskih postupaka i poreza na nasljedstvo kao i drugih tereta koji su opterećivali inokosne obitelji, dok je zadružni zakon iz 1889. privilegirao zadrugu. Ipak, već i razbijanje uobičajenih zadruga od više obitelji u te širokoprisutne jednoćelijske zajednice upućuje na individualizaciju. Kako je pak OGZ utjecao na promjenu prirode zadružnih instituta, pokazuje pretvaranje običajnog prava udane žene na miraz u isplatu udavačinog dijela obiteljske imovine. Radi osiguranja te veće svote novca glave obitelji odlazile su i na rad u SAD, ali se sukladno zadružnoj tradiciji obiteljski posjed čuvao.⁶⁶

Promjene u inokosnim obiteljima mogu se nazrijeti kroz neku vrstu "hibridizacije" dvaju tipova uređenja. Tako se npr. vlasništvo inokosne obitelji dijelilo prema radnom doprinosu člana, kćerima kod udaje, a ako se davalo kasnije, onda manje nego sinovima - ta se praksa razlikovala od OGZ-ova naglaska na jednakosti članova obitelji.⁶⁷ Prosljeđivanje zadružnih načela i nakon diobe zadruge i prijelaza inokosnih obitelji u režim OGZ-a vidjelo se i u tendenciji da se nakon nasljeđivanja očevine braća ne dijele čuvajući zajednički posjed.⁶⁸ Sraz tradicijske kulture i novih pravila općenito se snažno očitovao kod oporučnog nasljeđivanja zbog toga što članovi obitelji nisu bili navikli na taj način disponiranja imovinom odnosno zbog njihove opće neobrazovanosti i nepismenosti.⁶⁹

⁶⁴ Pavličević, 256.

⁶⁵ Valja napomenuti da se statistička istraživanja iz 1910. odnose na drugačiju osnovu jer je 1882. Hrvatskoj priključen posljednji i najveći dio Vojne krajine na kojem je zastupljenost zadruga bila znatno izraženija, a zadružna svijest konzervativnija. Tončić, 242, 243.

⁶⁶ Tončić, 263-264.

⁶⁷ Stahuljak, 176-177; Tončić, 263-264.

⁶⁸ Stahuljak, 177.

⁶⁹ Stahuljak, 177.

Osnovni problem zbog kojeg su izbjicali sporovi bio je u tome što seljaci koji su bili navikli na život u režimu zajedničkog vlasništva nisu razlikovali posjed od vlasništva. No, česti su bili i sporovi vezani uz nasljedno pravo, osobito nasljedno pravo udane žene, te sporovi koji su potjecali iz uknjižbe podijeljenog zadružnog vlasništva na jednog nosioca.⁷⁰ O tim i drugim karakterističnim problemima postoji bogata sudska praksa koja je u stručnoj literaturi iz onoga doba prikazana kroz sustavne preglede i kroz nešto iscrpnija sporadična izvješća. Ovdje ćemo u sažetom obliku upozoriti na jedan slučaj koji dobro oslikava sukob različitih pravnih tradicija odnosno sukob norme s tradicionalnom pravnom svijesću.

U pitanju je ostavinska rasprava provedena nakon diobe zadruge koja je postojala na području Vojne krajine. Za trajanja zadruge izvan nje se udala jedna od članica koja je tom prilikom opskrbljena mirazom i novčanom otpremninom te je prestala biti članicom zadruge. Diobom zadruge inokosna obitelj iz koje je potekla udana kći dobila je u vlasništvo dio zadružne imovine sukladno broju članova obitelji (podjela na glave na krajiškom području). U broj članova prema kojima se imovina dijelila nije bila uključena i kći ostavitelja jer je ona prethodno prestala biti članicom zadruge. Imovina dodijeljena obitelji uknjižena je na oca obitelji kao samovlasnika. Kako je otac umro bez oporuke, sud je proveo ostavinsku raspravu i sukladno OGZ-u ravnopravno podijelio pokojnikovu imovinu na sina i udanu kćer. Sin nije prihvaćao takvo rješenje jer je smatrao da sestra ne može imati nikakva prava prema obiteljskoj imovini. No, sestra je uspjela s tužbom na razvrgnuće suvlasništva.⁷¹

Slučaj pokazuje sukob zadružne pravne svijesti i OGZ-ovskih načela. Sin nije mogao shvatiti da sestra ima prava prema imovini s kojom nije imala nikakve funkcionalne veze, osim za njega nebitne krvne veze s ostaviteljem. Za sinovljevo je shvaćanje protiv mogućnosti sestrinog nasljeđivanja govorila već i činjenica što je ona izišla iz zadruge i više nije pridonosila održanju imovine te da je prilikom udaje kroz miraz kompenzirana za nesudjelovanje pri diobi

⁷⁰ Dragutin Tončić, *Vrhovne upravne i sudske rješidbe k zakonu od 9.V.1889. o zadrugama i zadružnoj noveli od 30.IV.1902. s novijim naredbama i okružnicama te gradjom za reformu zadr. zakona sa statističkim iskazima*, Zagreb, 1925., 245; Mile Sokolić, *Potreba seljačkog zakonika*, *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu* 54, 1928., 8-9, 322; Avelin Stahuljak, *Individualizam i kolektivizam*, *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu* 54, 1928., 4, 177.

⁷¹ Ernesto Činić, *Zadružni i opći gradj. zakon isporodjen pravnom shvaćanju narodnom s obzirom na jedan konkretni slučaj*, *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu* 35, 1909., 545-551.

zadružne imovine. Štoviše, kontradiktorno je bilo i to da se prilikom diobe zadruge veličina obiteljske imovine formirala po glavama, to jest ne računajući na sestru, a onda se sestra pojavila kao nasljednik te iste imovine u formiranju koje uopće nije uzeta u obzir.

Valja naglasiti i da je sin živio u inokosnoj obitelji koja je zadržala zadružno pravno shvaćanje u kojem je i dotada živjela. To se u konkretnom slučaju odnosilo na imovinu uknjiženu kao privatno vlasništvo oca koja se međutim shvaćala kao zajednička obiteljska imovina. Uknjižba vlasništva na jednog člana shvaćala se kao nevažni tehnički detalj, po kojem, u slučaju diobe tog vlasništva, postoji pravo svih punoljetnih članova na odgovarajući dio, ali ne i pravo nečlanova zajednice.

Takvo je shvaćanje bilo indicirano i u mnogim drugim slučajevima. Na masovnu pojavu tog problema utjecala je i činjenica da su vlasništvo podijeljene zadruge službenici najčešće vlastitom inicijativom knjižili na jednoga člana, počesto bez njegova znanja ili bez upućivanja u posljedice. Nakon što su takva knjiženja rezultirala sporovima unutar obitelji, u novim su diobama gotovo sve stranke tražile da se na njihovim dijelovima zemljišta osnuju nove zadruge.⁷² Kao što je rečeno, takvi su problemi dijelom uklonjeni novelom iz 1902. koja je kao pretpostavku za uknjižbu samovlasništva tražila suglasnost svih članova obitelji. Međutim, često su ti i drugi sporovi rješavani unutar obitelji, bez oporuke i sukladno zadružnom pravnom shvaćanju, to jest podjelom obiteljskog vlasništva na članove bez obzira na uknjižbu na jednoga člana.

Sudska praksa kao i praksa koja se razvila unutar obiteljskog i zadružnog života upućuje na postojanje svojevrsne sive zone između tradicionalnog zadružnog pravnog shvaćanja i OGZ- a. U tom je prostoru dolazilo do faktičnih prilagodbi pravila OGZ-a tradicionalnim navikama života, ali su se pojavljivali i mnogobrojni neriješeni sporovi koji su završavali na sudu. Izlazak iz zadružnog uređenja u znatno drugačiji režim OGZ-a nije značio promjenu načina razmišljanja i ponašanja bivših zadružnih obitelji i njihovih članova koji su u posve novim okvirima poduzimali ili propuštali pravne radnje bez prave svijesti o njihovim posljedicama. Zbog toga je pred Prvi svjetski rat Zemaljska vlada počela pripremati novelu zadružnog zakona i u tome cilju provela istraživanje na selu. Istraživanje je pokazalo da je iz različitih razloga većina seljaka bila sklonija zadrugama, dok je manjina bila protiv.⁷³ Seljaci su dali i niz prijedloga

za preuređenje i poboljšanje stanja zadruga koji su imali i tradicijska ishodišta (osobito dioba zadruga po glavama), ali i onih koji su korespondirali logici privatnog vlasništva (osobito uklanjanje ograničenja pri uzimanju zajmova te uklanjanje diobenog minimuma).⁷⁴ Istraživanje je pokazalo da je gotovo opće raspoloženje seljaka bilo protiv OGZ-a, a osnovni je prigovor bio da taj propis ne odgovara pravnoj svijesti ni gospodarskim potrebama naroda.⁷⁵ Čak i uz mogućnost da je istraživanje bilo metodološki manjkavo, indikativno je tako snažno izraženo stajalište protiv OGZ-a gotovo šezdeset godina nakon njegova uvođenja. Prigovori su se posebno odnosili na preveliku slobodu samovlasnika u raspolaganju imovinom, na rascjepkanost posjeda i nemogućnost racionalne obrade zemljišta, na neusklađenost seljačkih posjeda i knjiženog vlasništva.⁷⁶ Prigovori prvenstveno pokazuju da je stupanj privatnovlasničkih dispozicija bio preširok za nove privatne vlasnike, bivše zadrugare.

Zbog toga su se javljali prijedlozi o donošenju posebnog seljačkog zakonika koji bi za one seljake koje žive pod OGZ-om uveo režim koji bi ispunio sivu zonu između načela OGZ-a i njihove tradicionalne pravne svijesti. Rješenje se vidjelo u ograničavanju prava samovlasnika uvođenjem temeljenih zadružnih načela: ograničenje prava raspolaganja dobivenim (ne i stečenim) nekretninama, uvođenje obiteljskog vijeća koje bi donosilo ključne odluke o obiteljskoj imovini, uvođenje zemljišnog minimuma i u okrilju privatnog vlasništva, oduzimanje nasljednog prava ženama udanima izvan inokosne obitelji, ograničenje nasljednog prava muškarcima koji iziđu iz obitelji.⁷⁷ Ideja o donošenju takvog "seljačkog

---

stvarnim potrebama i tradiciji. Prigovori manjine protiv zadruge bili su da zbog izjednačenosti članova u njima nema autoriteta, reda i discipline kao ni stvarne volje za radom i stjecanjem, dok individualni vlasnici racionalnije vode gospodarstvo, marljiviji su i više stječu te bolje napreduju od zadruga. Tončić, 253-256.

⁷⁴ Prijedlozi seljaka osobito su se odnosili na poduzimanje stegovnih mjera u zadrugi, zaštitu i opskrbu staraca, uklanjanje svih ograničenja u opterećivanju zadružne imovine odnosno otvaranje mogućnosti ograničenog ili neograničenog podizanja zajmova, napuštanje zakonskog ograničenja najmanje izmjere kod otuđivanja nekretnina, uklanjanje diobenog minimuma kao poticaja tajnih dioba odnosno faktora prisile na život u zadrugama koji više nikome ne odgovara, uvođenje diobe po glavama, ali prema kriterijima privredivanja, načelo diobe suglasnošću zadrugara uz zaštitu prava maloljetnika.

⁷⁵ Tončić, 257 i d.

⁷⁶ Tončić, 250.

⁷⁷ Tončić, 250-251.

⁷⁸ Tončić, 251-253.

⁷² Tončić, 245.

⁷³ Većina seljaka bila je za zadrugu zbog toga što ona odgovara njihovoj pravnoj svijesti,

zakonika" održala se još dugo a da se nije približila provedbi.⁷⁸ Sva navedena razmišljanja pokazuju održavanje jaza između dviju tradicija i dvaju svjetova koji se, iako smanjivan, tvrdokorno održavao i zacijelo dugoročno utjecao na oblikovanje pravne svijesti na hrvatskom području.

OPĆI GRAĐANSKI ZAKONIK, TRIPARTIT I KUĆNA ZADRUGA U PRAVNOM OBRAZOVANJU I DOKTRINI

Važnost pravnog obrazovanja za pravnu kulturu jest u tome što se generacije pravnih profesionalaca obrazuju u specifičnom krugu pojmova i odnosa čime se na dugi rok utječe na oblikovanje pravne svijesti nosilaca pravne profesije. U toj funkciji pravno obrazovanje nije tek jednostavni aktivni činilac, već se nalazi u interakciji s ukupnim pravnim i društvenim okruženjem - pravnim, političkim i gospodarskim sustavom, širom pravnom i općom kulturom. Iz toga razloga pravno obrazovanje posredno upućuje na prirodu pravnog sustava odnosno na tip prava koji u nekoj zemlji vrijedi kao i na obilježja pravne kulture zemlje.

U tom slogu ovdje ćemo kratko razmotriti prisutnost sadržaja OGZ-a i Tripartita te kućne zadruge na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Taj je pravni studij bio jedini u Hrvatskoj do šezdesetih godina 20. stoljeća pa je preko dvjesto godina utjecao na izgradnju pravne svijesti generacija hrvatskih pravnikâ. Zastupljenost u nastavi pojedinih od tih sadržaja upućuje i na njihovu zastupljenost u široj pravnoj svijesti i pokazuje pripremljenost budućih pravnikâ na suočavanje s odgovarajućim krugom problema u praksi. Dakako, nije riječ o "jednakopravnim" sadržajima - zadružno pravo koncentrirano oko jednog značajnog instituta u tom smislu nije usporedivo s opsežnim kodifikacijama OGZ-a i Tripartita. No, Tripartit je komplementaran institutu zadruge i zadružnog vlasništva koji su u njemu našli prostor za sebe omogućen otvorenom koncepcijom stvarnih prava Tripartita. I ostale odredbe Tripartita običajnog pravnog porijekla bile su komplementarne zadružnom duhu. Tako je Tripartit u Hrvatskoj i Slavoniji preko tri stoljeća koegzistirao u "prijateljskom" odnosu sa zadrugom, dok je između OGZ-a i zadruge neprijateljstvo izbilo već sa samim njihovim susretom. Zbog toga ćemo ovdje prema dostupnom objavljenom gradivu ukratko ocrtati prisutnost sadržaja Tripartita i OGZ-a kao i elemenata zadružnog prava na zagrebačkom pravnom studiju i pravnoj doktrini u Hrvatskoj.

⁷⁸ Sokolić, 321-330.

Sustavno i trajno obrazovanje u Hrvatskoj počelo je s osnivanjem Škole za političko-kameralne znanosti u Varaždinu 1767. koja nije davala obrazovanje u privatnom pravu. Ta se škola 1776. pretopila u te godine osnovan Pravni fakultet Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu. Studij na akademijama znanosti s dvogodišnjim "fakultetima" - zapravo neke vrste višim školama - bio je karakterističan za ugarski dio Habsburške Monarhije, a akademije i njihove fakultete osnovala je i programe propisala carica Marija Terezija. Na Pravnom je fakultetu studij privatnog prava bio snažno zastupljen, a njegov je osnovni sadržaj bio Tripartit, dok se kao uvodni dio izučavala povijest ugarskog prava. Takva koncepcija studija u osnovi je vrijedila cijelo vrijeme trajanja navedene škole od 1776. do 1850.⁷⁹ Zanimljivo je da kroz to vrijeme na studij nije uvedeno izlaganje OGZ-a, iako je ta značajna kodifikacija bila donesena još 1811. te je za njezino uključivanje bilo posve dovoljno prilike, a i suvremenici su se povremeno žalili zbog toga što se ta moderna stečevina ne predaje na zagrebačkom studiju.⁸⁰ Zanimljivo je i da se kroz to vrijeme nije predavalo ni rimsko pravo. U općem organizacijskom propisu o akademijama znanosti kao izborni predmet bile su predviđene "Justinijanove institucije", ali je pitanje u kojoj je mjeri taj predmet u Zagrebu bio izvođen.⁸¹ Izostanak OGZ-a i pandektnog prava ne čudi previše jer je zadaća dvogodišnjeg pravnog studija bilo obrazovanje pravnih praktičara, a ne davanje temeljnog akademskog obrazovanja. Kako u to doba OGZ nije vrijedio u ugarsko-hrvatskom dijelu, nije bilo neposredne potrebe da se njegovim izučavanjem opterećuje slušače jednako kao ni slušanjem rimskog prava. Nezamislivo je bilo i pojavljivanje u nastavi tema iz zadružnog prava. Ono je u Vojnoj krajini doduše bilo predmet cjelovitog zakona, ali je na hrvatskom selu nesmetano i nevidljivo živjelo u svom posebnom svijetu unutar feudalnih vlastelinstava. Poneki je student prava zacijelo dolazio upravo iz takvog okruženja,⁸² ali se njegovo postojanje u

⁷⁹ Zlatan Stipković, O nastavi i znanosti građanskog prava u doba sudjelovanja u kontinentalnoeuropskom pravnom krugu, u: Željko Pavić (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu, knj. 2, Prilozi za povijest katedre i biblioteke Fakulteta*, Zagreb, 1996., 8-15.

⁸⁰ Jaroslav Šidak, Opći pogled na tristogodišnji razvoj visokoškolske nastave u Zagrebu, u: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, 1969., 78.

⁸¹ Dalibor Čepulo, Legal education in Croatia from medieval times to 1918: institutions, courses of study and transfers, u: Zoran Pokrovac (Hg.), *Juristenausbildung in Osteuropa bis zum Ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main, 2007., 107.

⁸² Dalibor Čepulo, Razvoj pravne izobrazbe i pravne znanosti u Hrvatskoj do 1776. godine i Pravni fakultet u Zagrebu od osnivanja 1776. do 1918. godine, Željko Pavić (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu, knj. 1; Prilozi za povijest Fakulteta*, Zagreb, 1996., 63, bilj. 68.

literaturi tek počelo zamjećivati.⁸³ Hrvatski suci koji su se nakon 1848. mučili s problemom zadruga tako nisu imali ni prilike dobiti obavijesti o združnom običajnom pravu.

Do određenih, ali ne i bitnih promjena doći će u razdoblju centralističke uprave bečkog središta od 1849. do 1860. Pravno obrazovanje tada je trebalo poslužiti pretvaranju složene Monarhije u jedinstvenu državu sa središnjom upravom i jedinstvenim pravom. Zbog toga su 1850. kraljevske akademije znanosti zamijenjene pravoslovnim akademijama te je i u Zagrebu umjesto dvogodišnjeg pravnog studija osnovana trogodišnja Pravoslovna akademija, program koje je propisala carska vlada u Beču. U novi program uveden je predmet *austrijsko građansko pravo*, sadržaj kojeg je zapravo bio studij OGZ-a. Taj je predmet bio uveden od osnivanja novog studija 1850., to jest dvije odnosno tri godine prije uvođenja OGZ-a. Godine 1852. uveden je i predmet *rimsko pravo* koje će sljedeće dvije godine predavati nastavnik *austrijskog građanskog prava*. No, kao druga okosnica civilističkog dijela studija ostao je Tripartit pod nazivom *dosad valjano pravo privatno*. Njega je predavao Aleksandar Bresztyenszky koji je predavao i *građanski parnični postupak te trgovačko i mjenbeno pravo*. Razlog zbog kojeg je taj predmet predavao Bresztyenszky možda leži u tome što je on pravni studij sa stjecanjem doktorata dovršio na peštanskom sveučilištu te je Tripartit zacijelo poznavao bolje od drugih nastavnika.⁸⁴ Do promjene položaja tog predmeta neće doći ni nakon što je 1853. u Hrvatsku uveden OGZ i derogiran Tripartit. Nastava Tripartita ostat će nedirnuta i u reformi studija 1868. - poduzetoj kao priprema za otvaranje sveučilišta - kojom je trogodišnji studij protegnut na četiri godine i usklađen s programom austrijskih pravnih fakulteta. Jedina je izmjena bila da je predmet tada nazvan *hrvatsko-ugarsko privatno pravo*.⁸⁵ Činjenica da austrijska vlada nije na strukovnom studiju uklonila izučavanje ugarskog Tripartita koji je bio definitivno uklonjen iz hrvatskog pravnog sustava upućuje na to da se smatralo da izučavanje te materije ima praktično značenje. Moguće je da to sugerira da je prisutnost načela Tripartita u stvarnom pravnom životu bila takva da su je trebali poznavati i pravnici obrazovani u duhu novog i modernog prava.

⁸³ Pavličević, 19 i d.

⁸⁴ Biografske članke o Aleksandru Bresztyenszkom v. u: Željko Pavić, *Pravni fakultet u Zagrebu, knj. 3, Nastavnici Fakulteta, sv. 2: 1874-1926*, Zagreb, 1997., 301-327.

⁸⁵ Čepulo, Razvoj, 83; Zlatan Stipković, O nastavi i znanosti građanskog prava u doba sudjelovanja u kontinentalnoeuropskom pravnom krugu, u: Nikola Gavella i dr., *Hrvatsko građansko uređenje i kontinentalnoeuropski pravni krug*, Zagreb, 1994., 8-15.

Predmet *hrvatsko-ugarsko privatno pravo* zadržan je i u nastavnom planu četverogodišnjeg Pravnog fakulteta osnovanog s utemeljenjem Sveučilišta 1874. Nastavit će ga predavati Aleksandar Bresztyenszky koji je i tada predavao *građanski parnični i izvanparbeni postupak* do svog politički iznudenog umirovljenja 1894. koje se poklopilo s manjom reformom studija. Tada je predavanje *hrvatsko-ugarskog privatnog prava* preuzeo Milivoj Maurović, nastavnik *opće pravne povijesti*.⁸⁶ S obzirom na tadašnja organizacijska načela, može se reći da je (tek) 1894. izučavanje Tripartita - koji je stavljen izvan snage još 1853. - prešlo iz područja pozitivnog prava u područje pravne povijesti. No, možda je tako dugo zadržavanje Tripartita u pozitivnopravnom krugu ipak bilo pitanje vezanosti tog predmeta uz Aleksandra Bresztyenszkyog.

Predmet *hrvatsko-ugarsko privatno pravo* potom je s druge godine studija bio premješten na prvu godinu zadržavajući jednosemestralno trajanje, dok je uz jednosemestralni predmet *građansko pravo* na trećoj godini 1897. osnovana i druga katedra građanskog prava (*opće austrijsko građansko pravo*) pa je studij te discipline trajao ukupno dva semestra.⁸⁷ Tako se studij Tripartita tek vrlo dugo vremena nakon njegova ukidanja pretvorio u pravno-povijesni predmet uvodnog značenja, dok je studij OGZ-a dobio veće značenje koje će se dalje i povećavati. Valja ipak konstatirati da je *hrvatsko-ugarsko privatno pravo* i nakon toga imalo posebnu važnost zadržavajući položaj posebnog predmeta u sklopu pravno-povijesne skupine predmeta.

Izlaganje te ugarske kodifikacije izdržat će i iskušenje političkih promjena 1918. kad je na razvalinama poražene Austro-Ugarske stvorena jugoslavenska država. Profesor M. Maurović tada se izborio da Tripartit ostane zaseban predmet pozvavši se na njegovo posebno značenje za razumijevanje razvoja prava u Hrvatskoj i činjenicu da je ta kodifikacija vrijedila kao pozitivno pravo na područjima koja su bila pod ugarskom upravom (Međimurje i Vojvodina). Danak političkim promjenama ogledao se u promjeni naziva predmeta koji je sada nazvan *privatno pravo Tripartita s osobitim obzirom na razvitak u hrvatskim i srpskim krajevima*. Nakon Maurovićeve je smrti nastavu njegovih predmeta - *opća pravna povijest, privatno pravo Tripartita i enciklopedija prava* - preuzeo Mihajlo Lanović.⁸⁸ Tripartit će se u obliku posebnog predmeta izlagati u Zagrebu sve

⁸⁶ Čepulo, Legal, 133.

⁸⁷ Čepulo, Legal, 128.

⁸⁸ Dalibor Čepulo, *Opća pravna povijest (1874.-1933.) i udžbenik "Opća povijest prava" (1890.-1894.): nastanak i metodološka i kulturna usmjerenja*, u: Pavić, Pravni, knj. 2, 251 (pretisak iz *Zbornika Pravnog fakulteta u Zagrebu* 42, 1992, 5-6, 855-870).

do 1945.⁸⁹ Valja naglasiti da se kontinuitet posebnog studija Tripartita, s različitim zadaćama, od 1776. do 1945. nikako ne može objasniti inercijom ili možda subjektivnim razlozima kakvi su na sveučilištu povremeno od velike važnosti. U međuvremenu je naime više predmeta bilo ukinuto, a više drugih osnovano. Tako je upravo na prijedlog Mihajla Lanovića u reformi 1933. došlo do značajnih izmjena glede predmeta koje je on dotad predavao. Tako su ukinuti "njegovi" predmeti *opća pravna povijest* i *enciklopedija prava*, umjesto koje je uveden predmet *uvod u pravo* koje je također predavao Lanović, dok u *privatno pravo Tripartita* nije dirano.⁹⁰ Štoviše, Lanović je nešto prije navedene reforme napisao udžbenik za predmet *privatno pravo Tripartita*, a potom udžbenik i za predmet *uvod u pravo*.⁹¹ Radi se o pravim, dobro sistematiziranim i kvalitetnim udžbenicima kakvi su u ono doba bili rijetkost. Pretežitom većinu udžbeničkog gradiva (ako ga je uopće bilo) tada su činila litografrana skripta u kojima su nastavnici objavili svoja napisana predavanja ili su pak studenti, zacijelo uz dopuštenje nastavnika, objavili zapisana predavanja.

Iz do sada objavljenih istraživanja ne proizlazi da se zadružno pravo pojavilo kao poseban predmet na zagrebačkom studiju, što i ne čudi previše. Naše prethodno razlaganje razvoja zadružnog zakonodavstva pokazuje da se radilo o relativno posebnom pravnom području koje se nalazilo u vrlo turbulentnoj fazi formiranja, s teorijskom osnovom u procesu uobličavanja i bez razvijene znanstvene sistematike. K tome radilo se o materiji koja je doduše imala prvorazredno društveno značenje, ali tek temporalno jer joj je bilo namijenjeno postupno odumiranje.

Iz do sada objavljenih istraživanja vidi se i da se zadruzi pridavala posebna pažnja u sklopu pravno-povijesnih predmeta *opća pravna povijest* i *hrvatska pravna povijest*,⁹² ali nije jasno je li se zadružna problematika izlagala u sklopu pojedinih

pozitivnopravnih predmeta. Takvo što je svakako nezamislivo prije 1850. jer je tada zadružno pravo postojalo jedino u obliku nepisanog običajnog prava koje se, iako široko rasprostranjeno, gotovo uopće nije pojavljivalo izvan vlastelinstava, a teško da je bilo bolje poznato elitnim političkim i pravnim slojevima. Drugačije je s razdobljem nakon 1850., osobito nakon osnivanja Sveučilišta 1874., kad se zadružno pravo počelo intenzivnije uobličavati, a njegovo je značenje bilo jasno uočeno. Teško je zamisliti da se zadružno pravo nije nešto posebnije izlagalo u *građanskom* i *upravnom pravu*. Radilo se o trajnom i jednom od najznačajnijih društvenih problema u Hrvatskoj o kojem je u međuvremenu izgrađena posebna regulativa te postojala za ono doba razmjerno bogata literatura kao i pregledi i izvještaji o sudskoj praksi. Među glavnim autorima iz tog područja bili su upravo profesori Pravnog fakulteta u Zagrebu. Profesor *upravnog prava* Vinko Krišković o zadružnom je pravu napisao monografiju,⁹³ a profesor Ivo Krbek zapaženi članak o pravnoj naravi zadruge,⁹⁴ profesor *građanskog prava* Franjo Spevec zadrugom se bavio već kao profesor *opće pravne povijesti*,⁹⁵ a kao civilist bio je priznati autoritet za zadruge,⁹⁶ dok se profesor *statistike* Fran Vrbančić zadrugom bavio u sklopu statističkih istraživanja.⁹⁷ Objavljena predavanja profesora Vinka Kriškovića o "zemljišnim zajednicama i zadrugama" iz

---

pravne povijesti autor kojeg je Franjo Spevec pokazuje da je zadruzi bila pridavana zamjetna pažnja (Čepulo, *Opća*, 225). Slično je i s udžbenikom iz *hrvatske pravne povijesti* A. Dabinovića (Antun Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb, 1940., *passim*).

⁸⁹ Ivo Krbek, *Pravna konstrukcija hrvatske kućne zadruge*, Beograd, 1938. (P.o.: *Arhiv za pravne i društvene nauke*, knj. 36 (53), 1938., br. 1-2, u čast Živojina M. Perića).

⁹⁰ Vinko Krišković, *Hrvatsko pravo kućnih zadruga*, Zagreb, 1925.

⁹¹ Franjo Spevec najprije je bio profesor *opće pravne povijesti* od 1884. do 1892. kad je zbog političkih pritisaka preuzeo predavanja iz građanskog prava. Njegovo bavljenje zadrugom u tom prvom razdoblju vidljivo je u udžbeničkom materijalu iz *opće pravne povijesti* (v. ovdje, bilj. 92). Zadruge spominje i u svojoj monografiji koja se bavi drugim krugom pitanja *Pravo bliže rodbine glede odvoja nekretnina po staro-germanskom i staro-slavenskom pravu*, Zagreb, 1883., 66-67 i dr. Biografske članke o Franji Spevecu v. u: Željko Pavić, *Pravni fakultet u Zagrebu, knj. 3, Nastavnici Fakulteta, sv. 2: 1874-1926*, Zagreb 1997., 547-560.

⁹² Franjo Spevec, O juridičkoj naravi zadruge, *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu* 10, 1884., 1, 1-25.

⁹³ Fran Vrbančić, *Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije* (P.o.: *Rad JAZU*, knj. 140, 1899.), Zagreb, 1899.; Fran Vrbančić, *Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave od god. 1861. do najnovijega vremena, sv. III* (pretisak iz 114. knjige *Rada JAZU*), Zagreb, 1893.

⁸⁹ Neda Engelsfeld, Pravni fakultet u Zagrebu od 1918. do danas, u: Davor Krapac (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu/Faculty of Law in Zagreb*, Zagreb, 2001., 154.

⁹⁰ Čepulo, *Opća*, 252; Dalibor Čepulo, Pravo, povijest i društvo: opća povijest prava, enciklopedija prava i pravna izobrazba na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu (1850.-1874.), u: Pavić, *Pravni*, knj. 2, 203 (izmijenjeni i dopunjeni istoimeni članak iz *Zbornika Pravnog fakulteta u Zagrebu* 43, 1993., 4, 727-754). Lanovićevo objašnjenje o potrebi i svrsi studija hrvatsko-ugarskog običajnog prava u: Mihajlo Lanović, *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb, 1929., 8.

⁹¹ Lanović, *Privatno*; Mihajlo Lanović, *Uvod u pravne nauke*, Zagreb, 1934. Potonja je knjiga 1942. doživjela drugo izdanje.

⁹² Predmet *opća pravna povijest* obuhvaćao je i izlaganje gradiva hrvatske pravne povijesti do osnivanja istoimenog predmeta 1911. Najraniji poznati udžbenički materijal iz *opće*

1910. upućuju na to da se zadružno pravo izlagalo kao posebna cjelina zacijelo u sklopu predmeta *upravno pravo*.⁹⁸ Ipak, zadružna problematika u nastavi pozitivnopravnih predmeta očito je bila tek razmjerno skromno interpolirana te su zadugo dolazili prigovori da se zbog "zadojenosti" rimskopravnim idejama i neupućenosti u domaću pravnu tradiciju hrvatski pravnici zapravo ne mogu posve dobro orijentirati u stvarnosti.⁹⁹

Pravno obrazovanje tako pokazuje neku vrstu "rezidualnog" značaja tradicije okvirno određene Tripartitom kojeg je (tek) komplementarni dio činilo i zadružno običajno pravo. Važnost poznavanja te tradicije bila je u razumijevanju cjelokupnog pravnog razvoja na hrvatskom području, ali i razumijevanja stvarnoga stanja u poljoprivrednim odnosima u kojem su Tripartit i zadružni običaji bili i neposredno prisutni. No, čini se da se studij zadružnog prava nije uspio ozbiljnije probiti u nastavu te hrvatski pravnici nisu bili posve pripremljeni za susret s tim institutom.

Doktrinarna literatura o OGZ-u bila je za ono doba vrlo bogata i ovdje nema potrebe na nju posebno upozoravati. Literatura koja se odnosila na zadrugu također je bila vrlo razvijena, a uz već navedene akademske pravnike zadrugom su se posebno bavili Ivan Strohal koji je napisao opsežnu monografiju o zadruzi,¹⁰⁰ Milan Smrekar,¹⁰¹ Milivoj Vežić,¹⁰² Dragutin Tončić¹⁰³ koji su uredili zbirke propisa i preglede sudske prakse te dali neka teorijska razmatranja. Osim njih još je cijeli niz praktičara ostavio monografska izdanja, članke i manje prinose o zadruzi na našem području.¹⁰⁴ Osim toga zadruga je bila specifičnost naših krajeva te su se u ono doba procvata poredbenih istraživanja u zapadnoj Europi sa zanimanjem primala izvješća o zadruzi koja su u užoj stručnoj javnosti afirmirala Baltazara Bogišića.¹⁰⁵

⁹⁸ Usp. *Zemljišne zajednice i zadruge: predavanje Kriškovića* [Zagreb: s.n.], 1910., 54 str.; 20 cm, rukopis autogr. Rukopis se čuva u Knjižnici Pravnog fakulteta u Zagrebu.

⁹⁹ Krišković, 56.

¹⁰⁰ Ivo Strohal, *Razvitak zadružnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1907.

¹⁰¹ Usp. *Zakon o zadrugah*.

¹⁰² Usp. npr. *Zakoni i naredbe o zadrugah u Hrvatskoj i Slavoniji, Sakupio Milivoj Vežić*. Zagreb, 1880.

¹⁰³ Tončić, op.cit.

¹⁰⁴ Među tim se autorima mogu izdvojiti Ernesto Ćimić, Milan Rojč, Avelin Stahuljak, Živojin Perić.

¹⁰⁵ *Gragja u odgovorima iz različitih krajeva slovenskoga Juga*. Osnovao, skupio, uredio V. Bogišić, Zagreb, 1874. Usp. i Fedor Demelić, *Le droit coutumier des Slaves meridionaux d'après les recherches de V. Bogišić* (P. o.: Revue de législation ancienne et moderne, française et étrangère; 1876.), Toulouse, 1876.; Dalibor Čepulo, Baltazar Bogišić i engleska škola povijesne

Na doktrinarnom je planu najznačajnije pitanje bilo ono o pravnoj osobnosti i pravnoj naravi zadruge. Iznijet ćemo četiri najznačajnija stajališta.

Franjo Spevec smatrao je da zadruga nije pravna osoba, već imovinska zajednica građanskog prava. Prema Spevecu, zadruga je subjekt vlasništva kao skup odnosno zajednica svih ovlaštenika koja nije od njih različita, već je njihov agregirani izraz. Ne postoji neovisnost zadružne imovine od članova, a subjekti zadružne imovine su zadrugari. Kućna zadruga stoga je svojevrsna zajednica hrvatskoga prava odnosno zbir članova koji su svi zajedno subjekt prava i obveza koji u vanjskim odnosima čine kolektivno jedinstvo, a u unutarnjim množinu.¹⁰⁶

Ivan Strohal zadrugu je smatrao imovinskopravnom zajednicom *sui generis*. On je držao da se članovi zadruge ne mogu smatrati suvlasnicima zadružne imovine, već je to zadruga koja kao cjelina zajednički gospodari imovinom. Zajedničko gospodarenje bilo bi moguće i uz obveznopravnu zajednicu zajedničara kao suvlasnika, ali je u zadruzi njima oduzeto pravo raspolaganja cjelokupnom imovinom i njezinim dijelovima pa se zadruga prema van pokazuje kao posebna pravna osoba.¹⁰⁷

I Krišković naglašava da je zadruga samonikla zajednica hrvatskog prava koja se ne može konstruirati po normama pandektnog prava i OGZ-a niti je inačica *Genossenschaft*. Za Kriškovića je zadruga množina pravnih subjekata povezanih zajedničkom stvari i osobnopravnim odnosom, koji su svi skupa i tek u skupu nosioci istih prava i obveza; za razliku od individualiteta rimskih *socii* bitna je i osobnopravna povezanost članova, to jest unutarnja organizacija. Krišković naglašava i javnopravnu dimenziju zadruge vidljivu po elementima unutarnje organizacije, nizu ograničavajućih odredbi kogentne prirode te ovlastima javnih tijela prema zadruzi, a odraze zadruge nalazi i u socijetetnoj prirodi hrvatsko-ugarske unije kao smjese privatnog i javnog prava.¹⁰⁸

Ivo Krbek je smatrao da zadruga svojim posebnostima izmiče i rimskom *societas* i *universitas*, ali da je ona ipak pravna osoba odnosno zajednica hrvatskog zadružnog prava bliska *Genossenschaft*. Krbek je smatrao da pravnu narav zadruge bitno obilježava dvostrukost odnosa u kojima su nosioci prava zadruga kao pravna osoba i pojedini članovi.¹⁰⁹

i poredbene jursiprudencije (H. S. Maine, F. Pollock, P. Vinogradoff), *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 45, 1995., 3, 319-320 i d.

¹⁰⁶ Spevec, I i d. Usp. prikaz Spevčevih stajališta u: Kalčić, 11, Prišlin-Krbavski, 296-298.

¹⁰⁷ Strohal, 1-2. Usp. prikaz Strohalovih stajališta u: Kalčić, 11-12.

¹⁰⁸ Krišković, 64 i d.

¹⁰⁹ Krbek, 3-6. Usp. prikaz Krbekovih stajališta u: Kalčić, 10-11.

Teorijske konstrukcije zadruge tako odražavaju temeljni sukob između načela pandektnog prava te odredbi OGZ-a i zadružnog običajnog prava. Zadružni sustav ukorijenjen u vlastitoj tradiciji izgrađen u životnom ambijentu nije bilo moguće bez ostatka prevesti u način razmišljanja određen shematizmom rimskog prava i individualističke logike. Teorijski obuhvat životnih formi iskristaliziranih u običajnom pravu podrazumijevao je traženje drugačijih pristupa izvan postojećih shema.

MODERNIZACIJA U HRVATSKOJ KAO KOEVOLUCIJA

Prethodne obavijesti nedovoljne su za potpunu sliku razvoja odnosa OGZ-a i kućne zadruge na našim prostorima, ali dostaju da se na temelju njih ocrtava razvoj privatnopravnog uređenja u Hrvatskoj u relacijama teorije o pravnim iritantima i koevoluciji.

Već i sažet pregled hrvatskog pravnog razvoja od feudalnog razdoblja do novijih vremena upućuje na pluralitet pravnih pojava, pa i na paralelno postojanje različitih pravnih poredaka na istom prostoru. Dok u suženom prostoru gradova i slabo razvijenog trgovačkog prometa tijekom feudalnog razdoblja živi Tripartit odnosno običajno pravo i elementi recipiranog rimskog prava, dotle u seoskoj stvarnosti, koja obuhvaća ogromnu većinu stanovništva, žive zadružni običaji zasnovani na posebnoj tradiciji labavo uklopljenoj u širi sustav ugarsko-hrvatskog običajnog prava. Relativnu zasebnost tog svijeta seoskih običaja jamči funkcija zadruge na vlastelinstvima i u Vojnoj krajini kao i društvena i organizacijska struktura koju ograničeni gospodarski razvoj ne dovodi u pitanje. S obzirom na prevlast takvih odnosa, vanjski izazovi tom modelu - poput individualizacije stvarnih prava uredbama Ugarskog sabora - ne uspijevaju zaživjeti, a diobe zadruge oblik su funkcioniranja toga sustava koje ga ne dovode u pitanje. Iritacije su toliko slabe da ne izazivaju ni preslagivanje odnosa u pravnom sustavu ni promjene u društvenom sustavu.

Promjena koja izaziva dramatične reakcije, za čije će relativno stabiliziranje biti potrebna desetljeća, jest akcijsko uvođenje načela pravne jednakosti i protezanje privatnog vlasništva na cijelo društvo 1848., što je bilo radikalna preokret cjelokupne društvene matrice. Unos navedenih načela u hrvatski pravni sustav u lapidarnom obliku nije u prvom naletu praćen potrebnim preslagivanjem u pravnom sustavu. Na društvenoj je strani protezanje privatnog vlasništva na područje podijeljenog feudalnog vlasništva izazvalo bujanje zahtjeva za diobama

zadruge koji su dobili i svoj pravni oblik. Pravni sustav nepripremljen za takve situacije najprije je reagirao na prvoj razini - kroz pojedinačno traženje rješenja u sudskim slučajevima. Potom - više zbog problema na društvenoj, a manje na pravnoj strani - pravni sustav reagira palijativnim uredbama koje suspendiraju doseg privatnog vlasništva. Novi izazovi izvana tijekom pedesetih godina (uredbe iz Beča koje se oslanjaju na privatno vlasništvo) izazivaju nove neutralizirajuće reakcije u hrvatskom pravnom sustavu kojima se štiti tradicionalna društvena struktura i narušena društvena stabilnost. Radikalni preokret u normativnom sustavu nastao protezanjem privatnog vlasništva tako je izazvao snažne reakcije u društvenom sustavu nakon kojih dolazi do uzmaca, to jest do ograničavanja dosega privatnog vlasništva kao temeljnog oblika vlasništva.

Trajan i ozbiljan izazov samom postojanju zadruge dolazi s promjenom cjelokupne pravne strukture u Hrvatskoj s OGZ-om u središtu, čime je definirana nova paradigma na normativnoj razini. Međutim središnji institut nove paradigme, privatno odnosno individualno vlasništvo te njegovi nasljednopravni odrazi, za većinu će hrvatskog stanovništva, koja živi u zadružnim okvirima, i dalje biti neutralizirani provizornim mjerama. Tako radikalne promjene u pravnom sustavu u osnovi ne obuhvaćaju ni pravnu ni društvenu stranu tradicionalne institucije kućne zadruge koja se po svojim vlasničkopravnim i nasljednopravnim obilježjima u temeljima razlikuje od novih instituta. Ta institucija i dalje ima svoj pravni "zabran" - uredbama kojima se suspendira primjena OGZ-a na zadruge - u kojem i dalje funkcionira zasebni svijet običajnog prava postavljen na drugačijoj osnovi od vrijedećeg novog prava, iako narušen takvim okruženjem. To su počeci koevolucijskog slijeda u razvoju modernog hrvatskog privatnog prava. U stvarnosti, u Hrvatskoj tada postoje dva različita privatnopravna poretka koji se dodiruju. "OGZ-ovski" pravni poredak utemeljen je na privatnom vlasništvu, nadovezuje se na tradiciju "gradskog" života, razvijeniji je, vidljiviji i ekspanzivan, ali nakon radikalnog iskoraka odmah uzmiče i potom tek postupno osvaja širi prostor. Zadružni pravni poredak utemeljen je na zadružnom vlasništvu, široko je raširen i duboko ukorijenjen u posebnoj tradiciji, ali je u pozitivnopravnom dijelu potisnut, slabo vidljiv iz motrišta elite kulture kojoj nije komplementaran te u defanzivi, ali - obuhvaća većinu stanovništva. Dva pravna poretka korespondiraju dvama društvenim realitetima kojih se veze prepleću. Te realitete prvenstveno obilježava dominacija različitih vrijednosti zasnovanih na prevlasti pojedinca i pojedinačnih interesa odnosno zajednice (kolektiva) i zajedničkih interesa te različita organizacija životne i radne jezgre u obliku inokosne i zadružne obitelji.

Navedena će dihotomija ostati karakteristično i trajno obilježje kroz koje će se u Hrvatskoj odvijati društveni razvoj kao i razvoj središnjih i najznačajnijih dijelova privatnopravnog sustava. Stoga značenje OGZ-a, koji je najuočljivija činjenica u hrvatskom privatnom pravu, treba u stvarnosti relativizirati s obzirom na postojanje vrlo raširenog paralelnog pravnog i njemu sukladnog društvenog sektora koji su utemeljeni na posve drugačijim tradicijama. Opet, dosege paralelne zadružne tradicije ne treba izjednačivati s njezinom raširenošću, već tu kvantitativnu dimenziju treba relativizirati s obzirom na slabije mogućnosti utjecaja. Riječ je o siromašnom, neobrazovanom i o razmjerno autarkičnom društvenom sektoru, koji je "strateški" bio u defenzivnom položaju, te razmjerno nepoznatom običajnom pravu koje je tek trebalo otkrivati i sistematizirati.

Težina zadružnog pitanja kojeg se problemi neutraliziraju (tek) provizornim mjerama, relativna nezainteresiranost vanjskog središta za sustavno rješenje kao i "sekundarno" značenje zadružnog pitanja pokraj prioritete važnosti definiranja hrvatske autonomije uvjetuju vrlo dugo održavanje pravnog provizorija. To uređenje sve manje korespondira faktičnim promjenama i rastućim pritiscima za cjelovitijom modernizacijom.

Nakon rješavanja strateških pitanja Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. i preuzimanja zadružnog pitanja u hrvatsku autonomnu regulativu navedena se dihotomija 1870. teži riješiti u liberalnom duhu. Doduše, osnažuje se zatečeno dihotomno stanje, ali se u zadružnu regulativu izraženije unose elementi iz druge tradicije ("OGZ-ovske") koji trebaju potaknuti razaranje tradicionalnih struktura i onemogućiti njihovu čak i ograničenu regeneraciju. Radikalnost te pravne iritacije na društvenoj strani izaziva nekontrolirane teške posljedice, zbog čega pravni sustav kroz privremenu provizornu suspenziju 1872. nastoji na svojoj strani stvoriti pretpostavke za umirenje društvene strane i evolucijsku krivulju odnosa vratiti u stabilan položaj. Novi zakon iz 1874., donesen u jednakom smjeru, ali s nešto ograničenijim unosom elemenata vanjske tradicije u zadružno područje, omogućuje umjereniji i kontroliraniji proces raspadanja zadruga. No, problemi koje i takva regulativa generira te promjena društvenog ambijenta u kojem ulaskom krajiških područja u hrvatski sustav jača "zadružna" komponenta vode još jednoj reakciji na pravnoj strani. Ona se tada odvija u iskustvom bogatijem te ideološki smirenijem i umjerenijem ozračju. U evolucijskom se nizu klatno tada prebacuje na drugu stranu - zadružnim zakonom iz 1889. zadruga se uređuje kao posebno područje pravnog sustava s pretpostavkama koje omogućuju da se njezino održanje ili raspadanje odvijaju

spontano i bez ugrađenih sistemskih pritisaka. Međutim, OGZ i zadružna regulativa tek su vanjski okvir zadruga kao faktičnog običajnog pravnog sustava koji se snažno održava u pratećim mentalnim strukturama i pravnoj kulturi koje počivaju na drugačijim tradicijskim osnovama. Različitost tih dviju sfera čak se i nakon "uravnoteženja" pravne regulative prelama kroz pojedinačne slučajeve u pravnoj praksi. Do njih dolazi nakon provedenih dioba zadruga i prijelaza obitelji i pojedinaca iz zadružne regulative u područje OGZ-a. Mentalne strukture tradicijske pravne svijesti i pojedine institucije zadružnog običajnog prava stvarno nastavljaju postojanje i u najširoj populaciji izvan zadruga te se sukobljuju s OGZ-om na njegovu terenu. Tako ni "podešavanje" pravnog sustava stvarno ne može inkorporirati odnosno neutralizirati utjecaje zadružne tradicije. Zbog toga će se javiti inicijative za donošenjem seljačkog zakonika kao prijelazne regulative u privatnovlasničkoj sferi: dok je zadružna regulativa sadržavala prodor elemenata OGZ-a u zadružno područje, seljački bi zakonik konvergenijski sadržavao prodor elemenata zadružne tradicije u privatnovlasničko područje. No, do toga ipak neće doći.

Težište će u daljnjem koevolucijskom slijedu prijeći na društvenu stranu. Zadruga će ostati raširena i značajna institucija o postojanju koje će zakonodavac općenito voditi računa. No, ona će funkcionirati u zadanim pravnim okvirima, a kao posebna institucija u društvu će postupno nestajati. Koevolucijski slijed - koji ne znači izjednačenost strana, već njihov stvarni međusobni utjecaj - završit će od početka "sudbinski" zacrtanom prevagom OGZ-a. No, postupno topljenje i nestanak zadruga neće značiti i brisanje odraza zadružne tradicije i njezinih posrednih utjecaja na razvoj.

Tradicijska i regulativna dihotomnost imala je odraz i u pravnom obrazovanju. Podsjetimo na uočljivu činjenicu da se u Zagrebu do 1850. uopće ne predaje OGZ ni rimsko pravo, već jedino Tripartit, a da se potom OGZ, a ubrzo i rimsko pravo, na studij uvode čak i prije negoli je OGZ uveden u Hrvatsku kao pozitivno pravo. Otada pa sve do pred konac 19. stoljeća građansko pravo u obrazovanju formalno ima dvije okosnice - OGZ i Tripartit. Tek će pod konac stoljeća značenje OGZ-a biti bitno osnaženo dok će davno derogirani Tripartit konačno izići iz kruga pozitivnopravnih predmeta te biti izvođen kao poseban pravopovijesni predmet sve do ukidanja 1945. Tako i pravno obrazovanje upućuje na dvije tradicije kao odrednice koevolucijskog razvoja privatnog prava u Hrvatskoj. Na takvu posebnost hrvatskog razvoja upućuju i vrlo razvijen teorijski interes za zadrugu u hrvatskoj pravnoj teoriji kao i makar skromna zastupljenost u pravnom obrazovanju te posve specifične teme.

Zakon o zadrugama iz 1889. i nastava Tripartita ukinuti su 1945., ali su se zadružni prežitelji i zadružna tradicija održali kao pravna i faktična činjenica i nakon njihova formalnog ukidanja.

PROŠLA ISKUSTVA I SUVREMENE POUKE?

Povijesni procesi na ovaj ili onaj način - ne nužno u neprekinutom kontinuitetu - sudjeluju u određenju sadašnjosti pa njihovo poznavanje pomaže u produbljenijem razumijevanju i orijentaciji u suvremenosti. Osim te osnovne funkcije povijesna istraživanja nude modele i sistematizirana iskustva koji, uz oprez i svijest o kontekstualnim razlikama, mogu biti iskorišteni i kao svojevrsni povijesni eksperiment i poučak za orijentaciju kod sličnih današnjih pojava. Ili, riječima pravnog filozofa Ernsta Blocha, "što je prošlo ne ponavlja se, osobito ne na prošli način, ali se može uzeti za riječ".¹¹⁰

Nakon svih tih ograda čini nam se da možemo upozoriti na određenu analogiju između prijenosa prava, unifikacije prava, modernizacije i preparadigmatizacije hrvatskog pravnog sustava (sve to zajedno) u pedesetim godinama 19. stoljeća te suvremenog uvođenja europskog prava (i) u hrvatski pravni sustav.

Ovdje ćemo o tome izreći tek nekoliko sažetih dojmova. U oba slučaja riječ je o prijenosu u hrvatski sustav prava izvana i uz vanjski poticaj, prijenos prava je u funkciji unifikacije prava odnosno stvaranja zajedničkog pravnog područja na raznorodnom političkom i kulturnom prostoru šire i složene zajednice, preneseno pravo nije individualizirano odnosno ono dolazi u univerzalnom "paketu", sadržaj prenesenog prava u oba bi slučaja trebao biti moderniziranje odnosno zamjena i dopuna dijelova hrvatskog pravnog sustava razvijenijom pravnom regulativom, priroda zamjene je takva da bi se moglo govoriti o preparadigmatizaciji hrvatskog pravnog sustava, krajnju kontrolu nad primjenom obavlja sudbena institucija izvan Hrvatske. Značajne su razlike u tome što je u 19. stoljeću skok bio radikalniji te što su reforme uvedene dekretalno i posve neovisno o društvenim pretpostavkama, dok se u današnjem slučaju reforme uvode postupnije, konsenzualno (iako uz stvarnu dominaciju jedne strane) i uz uvjet prethodnih priprema (ali je ozbiljno pitanje koliko one duboko mogu sezati).

Čini nam se da hrvatsko iskustvo iz 19. i 20. st. djeluje upozoravajuće. Regulativa u Hrvatskoj i Austriji (OGZ i konzistentan paket propisa) bila je jedinstvena, primjena te regulative u prvih je 18 godina bila kontrolirana iz jedinstvenog upravnog, a u prvih 13 godina i iz jedinstvenog sudske središta, tip komunikacije omogućivao je jednostavno nametanje stajališta iz središta, cilj unifikacije prava bio je ujednačivanje na cijelom prostoru Monarhije - a ipak je došlo do vrlo značajnih razlika uvjetovanih ponajprije tradicijskim razlozima. OGZ je (barem) u zemljama austrijske jezgre vrijedio u potpunosti podržavajući kapitalistički razvoj zasnovan na individualističkim vrijednostima i privatnom vlasništvu, dok u Hrvatskoj temeljna načela OGZ-a nisu vrijedila za većinu odnosno velik dio stanovništva cijelo vrijeme trajanja Monarhije i još dugo nakon toga. Ispod OGZ-a ili paralelno s njim u Hrvatskoj je postojao i poseban zadružni svijet koji je preživio teške izazove. Sraz OGZ-a s tim svijetom izazvao je lanac posljedica u pravnom i društvenom sustavu koje su funkcionirale prema vlastitoj logici i na drugačiji način negoli je to bilo planirano. Iako je OGZ bio zajednička odrednica austrijskog i hrvatskog pravnog sustava, u njima je izazvao posve različite odgovore i na pravnoj i na društvenoj strani te živio različitim životima.

Razumnim nam se stoga čine Teubnerova upozorenja o tome da unifikacija izaziva diverzifikaciju i da jedinstvena pravila u različitim sustavima proizvode različite odgovore i različite posljedice koje imaju inherentnu logiku i teško ih je predvidjeti. Iskustvo iz hrvatske pravne povijesti govori da mnoge posljedice promjena zamišljenih u najboljoj namjeri nisu bile u svemu ni predviđene ni poželjne.

ZAKLJUČAK

Naše istraživanje pokazuje da je proglašenjem načela jednakopravnosti građana 1848. te prenošenjem OGZ-a i komplementarnog austrijskog zakonodavstva u pedesetim godinama hrvatski pravni sustav postavljen na novu normativnu paradigmu. Međutim, neka od bitnih načela novog uređenja koja su počivala na individualističkoj logici - privatno vlasništvo i nasljednopravno uređenje - drastično su se kosila sa zatečenim zadružnim običajnopравnim uređenjem. Stvarno se radilo o srazu pravnih struktura duboko utemeljenih u različitim pravnim tradicijama. Uvođenje navedenih načela iritalo je dotada stabilni suodnos pravne regulative i funkcioniranja institucija u društvu, što je

¹¹⁰ Ernst Bloch, *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, Beograd, 1977., 7.

pak urodilo težim društvenim posljedicama praćenim disfunkcionalnim odrazima u pravnom sustavu. Provizorno suspendiranje novih institucija i uvođenje lapidarne privremene regulative bili su začetak razvoja privatnog prava u Hrvatskoj kao koevolucije pravne i društvene strane institucija i međutjecaja dvaju pravnih poredaka odnosno dviju tradicija razvoja. Taj se proces nastavio kroz izgradnju posebnog zadružnog zakonodavstva hibridnog sadržaja koje je sukcesivno reagiralo na podražaje odnosno iritacije s pravne i društvene strane. Zadružno uređenje tako se u koevolucijskom slijedu kretalo od poticaja za postupno ukidanje zadruga do konačnog i uravnoteženog rješenja iz 1889. koje je nestanak i održanje zadruga ostavilo spontanom razvoju u društvu.

Navedeni je razvoj pokazao da je u hrvatskom društvu stvarno postojao svojevrsni pravni pluralizam utemeljen na različitim pravnim tradicijama te da se razvoj dijela hrvatskog privatnog prava odvijao kroz sukobljivanje pozitivnog prava i realnog običajnog poretka duboko utemeljenog u mentalnim strukturama i podržanog organizacijskim i društvenim pretpostavkama. Taj se sukob vidljivo iskazivao u pravnoj praksi, a odražavao se i u pravnom obrazovanju. Uvođenje OGZ-a u hrvatski pravni sustav bio je jedan od najznačajnijih akcijskih zahvata u modernoj hrvatskoj pravnoj povijesti s dalekosežnim učincima, ali je puno i stvarno efektuiranje OGZ-a bilo bitno ograničeno tradicijskim i društvenim okolnostima te se odvijalo u obliku dugotrajnijeg procesa koevolucije. Preparadigmatizacija hrvatskog pravnog sustava koja je na normativnoj razini bila izvedena u nekoliko godina u stvarnosti je još desetljećima oblikovana kroz igru različitih činilaca.

To je bio i razlog zbog kojeg, unatoč tekstualnoj istovjetnosti, OGZ na austrijskom i hrvatskom pravnom području u stvarnosti zapravo nije bio jednak, imao je različitu ulogu i prouzročio lanac različitih posljedica u pravnom i društvenom sustavu od kojih su u Hrvatskoj neke bile i posve štetne.

Čini nam se da već i time rad pokazuje da istraživanje pravne norme po dimenziji njezina jezičnog iskaza, iako naravno nužno, nije ni izdaleka dovoljno. Zakonski izričaj norme potrebno je suočiti s njezinim tradicijskim pretpostavkama i ukupnim položajem u pravnoj i društvenoj okolini što tek vodi otkrivanju stvarnog značenja i funkcije norme.

Vjerujemo da istraživanje pokazuje kako je teorija Gunthera Teubnera o pravnim iritantima dobar alat i teorijska osnova za analizu složenih učinaka prijenosa prava iz drugih pravnih sustava i na njoj utemeljene modernizacije. U tom je duhu istraživanje pokazalo da se izgradnja modernog hrvatskog privatnog prava odvijala kroz slijed iritacija u koevolucijskom nizu koji je ponajprije

pod utjecajem tradicije urodio stvarnom diverzifikacijom jedinstvenog prava. Diverzifikacijski ishod nastojanja za unificiranjem prava dodatni je razlog potrebe poznavanja vlastite kao i drugih pravnih tradicija.

Konačno, iskustvo s prijenosom modernog pravnog uređenja koje je u prošlosti Hrvatska dijelila s ostalim zemljama jedne složene političke zajednice pokazuje se kao svojevrsni eksperiment iz kojeg se možda mogu izvući određene pouke i za predstojeći hrvatski suživot s europskim pravom.

Summary

Dalibor Čepulo*

TRADITION AND MODERNIZATION: THE "IRRITABILITY" OF THE GENERAL CIVIL CODE IN THE CROATIAN LAW SYSTEM

The introduction of the General Civil Code (OGZ) into the Croatian legal system is defined by the author as modernization through the transfer of rights and it is viewed through the prism of Gunther Teubner's theory on legal irritants. The relation between the GCC and grounded tradition is examined by the author based on the most important legal and social consequence of modernization, i.e., the collision of the GCC and household cooperative that was a long-standing screen for a majority of the Croatian population. That institution was deeply rooted in the Croatian tradition which had a basis different from the principles of Roman law, i.e. principles represented in the GCC. The author reconstructs the collision between the cooperative and private property and new succession law provisions up to and after the introduction of the GCC, the development of the Croatian cooperative legislation until 1945, the collision of the GCC and cooperative in the legal practice and the representation of the GCC and traditional law in education and doctrine. Research indicates that the Croatian legal system was set on the new normative paradigm by the proclamation of the principle of equality of the citizens in 1848 and the transfer of the GCC and a number of at that time contemporary Austrian laws into Croatia in the period of the pseudo-constitution and Habsburg absolutism from 1849 to 1860. The principles of the new order rested on

---

Dalibor Čepulo, Ph. D., Professor, Faculty of Law, University of Zagreb

the individualistic logic and were drastically in collision with the cooperative common law system. It was actually the collision of the legal structures founded in different legal traditions. The introduction of new principles irritated the stable co-relation of the legal regulations and operation of the institutions in the society at that time which gave rise to more serious social consequences and dysfunctional reflections in the legal system. Ad hoc solutions in the form of partial suspension of the institutions and the introduction of interim regulations represented the start of the development of private law in Croatia as the co-evolution of the legal and social side of institutions and the mutual influence of the two legal traditions (GCC and cooperate common law). That process continued in the development of the cooperative legislation of hybrid content that consecutively reacted to irritations from the legal and social side. It moved on from the encouragement for the gradual discontinuation of the cooperatives to the solution of 1889 which saw the disappearance and preservation of the cooperatives as the fruit of spontaneous development. Such development showed that in the Croatian society there was actually a plurality of legal systems founded on different traditions and that the development of a part of Croatian private law was based on the conflict of the normative and the common law system deeply grounded in the mental structures, supported by the organizational and social prerequisites. The conflict was visible in legal practice and was reflected in legal education. The introduction of the GCC into the Croatian legal system was one of the most important active operations in recent Croatian legal history with far-reaching effects, but the actual effectiveness of the GCC was essentially limited by tradition and social circumstances and it evolved in the form of a long-standing process of co-evolution with specific characteristics. That was also the reason why, despite being identical in terms of wording, the GCC on the Austrian and Croatian legal territory in reality was not identical, it had a different role and caused a chain of varying consequences in the legal and social system some of which were utterly damaging in Croatia. Research has shown that the development of modern Croatian private law has been marked by a sequence of the irritations in the co-evolution process that has led to a diversification of the uniform law introduced with the intention of unification. Such experiences with the transfer of the modern legal system that Croatia shared in the past with other countries in a single and complex political union is a kind of experiment that might also produce certain lessons for the forthcoming Croatian coexistence with European law.

Keywords: Austrian General Civil Code, communal joint-family, legal culture, legal irritants, legal pluralism

Zusammenfassung

Dalibor Čepulo**

TRADITION UND MODERNISIERUNG: "IRRITATION" DES ALLGEMEINEN BÜRGERLICHEN GESETZBUCHES IM KROATISCHEN RECHTSSYSTEM

Der Autor interpretiert die Einführung des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches (ABGB) in das kroatische Rechtssystem als Modernisierung durch die Übertragung des Rechtes und betrachtet diese anhand der Theorie von Gunther Teubner über die Rechtsirritation. Der Autor beobachtet das Verhältnis des ABGB und der angetroffenen Tradition durch die bedeutendste rechtliche und gesellschaftliche Folge der Modernisierung, und das ist der Konflikt zwischen dem ABGB und der Hausgenossenschaft, in deren Schutz ein Großteil der kroatischen Bevölkerung lange lebte. Diese Institution war tief in der kroatischen Tradition verwurzelt, deren Grundlage sich von den Grundsätzen des römischen Rechts beziehungsweise von den im ABGB vertretenen Grundsätzen unterschieden hat. Der Autor rekonstruiert den Konflikt zwischen der Genossenschaft und dem Privateigentum sowie der neuen erbrechtlichen Bestimmungen bis und nach der Einführung des ABGB, die Entwicklung der kroatischen genossenschaftlichen Gesetzgebung bis zum Jahr 1945, den Konflikt zwischen dem ABGB und der Genossenschaft in der Rechtspraxis sowie die Präsenz des ABGB und des traditionellen Rechts in der Ausbildung und der Doktrin. Die Untersuchung zeigt, dass im kroatischen Rechtssystem durch die Verkündung des Grundsatzes der Gleichberechtigung aller Bürger im Jahre 1848 und die Übertragung des ABGB und einer Reihe moderner österreichischer Gesetze in das kroatische Recht in der Zeit der Pseudo-Verfassungsmäßigkeit und des habsburgischen Absolutismus in den Jahren 1849-1860 ein neues normatives Paradigma hergestellt wurde. Den Grundsätzen der neuen Ordnung lag die individualistische Logik zugrunde und sie waren im drastischen Widerspruch zu der genossenschaftlichen gewohnheitsrechtlichen Regelung. Es handelte sich tatsächlich um einen Konflikt rechtlicher Strukturen, die in den unterschiedlichen Rechtstraditionen tief verwurzelt waren. Die Einführung neuer Grundsätze irritierte das bis dahin stabile gegenseitige Verhältnis der rechtlichen Regelung und des Funktionierens der Institutionen in der Gesellschaft, was wiederum schwerwie-

** Dr. Dalibor Čepulo, Professor an der Juristischen Fakultät in Zagreb

gende gesellschaftliche Folgen und eine dysfunktionale Auswirkung auf das Rechtssystem einbrachte. Ad hoc Lösungen in Form einer teilweisen Suspendierung neuer Institutionen und der Einführung einer vorübergehenden Regelung waren der Ausgangspunkt der Entwicklung des Privatrechts als Koevolution der rechtlichen und gesellschaftlichen Seite der Institutionen und als gegenseitigen Einfluss zweier rechtlicher Traditionen (des ABGB und des genossenschaftlichen Gewohnheitsrecht) in Kroatien. Dieser Prozess setzte sich durch den Aufbau der genossenschaftlichen Gesetzgebung hybriden Inhalts fort, welche sukzessiv auf die Irritationen von der rechtlichen und gesellschaftlichen Seite reagierte. Dies ging von der Anregung zur allmählichen Abschaffung der Genossenschaften bis hin zur Lösung aus dem Jahre 1889, welche das Schwinden und die Erhaltung von Genossenschaften der spontanen Entwicklung überlies. Solch eine Entwicklung hat gezeigt, dass in der kroatischen Gesellschaft tatsächlich eine Pluralität der Rechtsordnungen bestand, welchen verschiedene Traditionen zugrunde lagen, und dass die Entwicklung eines Teils des kroatischen Privatrechts vom Konflikt der normativen und gewohnheitsrechtlichen Regelung geprägt war, welche tief in den mentalen Strukturen verwurzelt war und durch organisatorische und gesellschaftliche Voraussetzungen unterstützt wurde. Dieser Konflikt wurde in der Rechtspraxis offen dargelegt und widerspiegelte sich in der juristischen Bildung. Die Einführung des ABGB in das kroatische Rechtssystem war einer der bedeutendsten Eingriffe in der modernen kroatischen Rechtsgeschichte mit weit reichenden Folgen, jedoch war die tatsächliche Effektuierung des ABGB durch traditionelle und gesellschaftliche Umstände wesentlich beschränkt und wickelte sich in Form eines langwierigen Prozesses der Koevolution mit spezifischen Merkmalen ab. Dies war der Grund, dass das ABGB trotz der wörtlichen Übereinstimmung auf österreichischem und kroatischem Rechtsgebiet in Wirklichkeit nicht gleich war, es hatte verschiedene Rollen und rief eine Reihe verschiedener Folgen im rechtlichen und gesellschaftlichen System hervor, von denen sich einige für Kroatien sehr nachteilig auswirkten. Die Untersuchung hat ergeben, dass sich der Aufbau eines modernen kroatischen Privatrechts als eine Serie von Irritationen in der koevolutionären Reihenfolge abwickelte, was zur Diversifizierung des einheitlichen Rechts führte, welches zum Zweck der Vereinheitlichung eingeführt wurde. Eine derartige Erfahrung mit der Übertragung einer modernen Rechtsregelung, welche Kroatien in der Vergangenheit mit den restlichen Ländern einer zusammengesetzten politischen Gemeinschaft teilte, erweist sich als einzigartiges Experiment, aus welchem vielleicht auch für das bevorstehende Mitleben Kroatiens mit dem europäischen Recht gewisse Lehren gezogen werden können.

Schlüsselwörter: Österreichisches Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, Hausgenossenschaft, Rechtskultur, Rechtsirritation, Rechtspluralität

CIVILNO DRUŠTVO I CIVILNO PRAVO

Prof. dr. Dušan Nikolić *

UDK 327.7.01

347.12

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: studeni 2007.

U radu je ukazano na promene koje se pod uticajem globalizacije odigravaju u sferi civilnog (građanskog) prava, a naročito u oblasti svojinskih odnosa. Analizirajući aktuelne trendove, autor dolazi do zaključka da se svojinska ovlašćenja i javne funkcije sve više prenose sa države na nedržavne subjekte. Istovremeno, menjaju se nadležnosti komunitarnih i mnogih državnih (nacionalnih) institucija. Evidentno je da se postepeno napušta tradicionalna podela vlasti. U okviru tzv. novog institucionalizama, evropski sudovi dobijaju moć stvaranja pravnih pravila a time i jednu od ključnih uloga u oblikovanju novog ekonomskog i pravnog poretka.

Trend sveopšte (re)privatizacije, doprineo je da se promeni i shvatanje uloge prava svojine. Od vlasnika se očekuje da svojinska ovlašćenja ostvaruje u sopstvenom ali i u javnom interesu. O tome svedoče i novije odluke Suda pravde Evropskih zajednica. Evidentno je da se pojedini segmenti civilnog prava postepeno transformišu u skladu sa konceptom tzv. civilnog društva.

Ključne reči: civilno društvo, civilno pravo, globalizacija, harmonizacija, unifikacija

1. UVOD

Živimo u epohi velikih društvenih promena. One će se neminovno odraziti na normativna rešenja ali i na same osnove tradicionalnog civilnog prava. Već sada je jasno da je na pomolu jedna velika pravna sinteza iz koje će, pre ili kasnije, nastati specifičan mešoviti sistem pravne regulative čiji se obrisi nisu mogli ni naslutiti do pre nekoliko decenija.

---

* Dr. Dušan Nikolić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu